

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus XXIV.

Fasciculus 4.

SZENTPÉTERI ISTVÁN

**A szervezés modern kori fejlődése,
professzionizációja és tudományá
válásának folyamata**

SZEGED

1977

Redigunt

GYÖRGY ANTALFFY, ÖDÖN BOTH, ANTAL FONYÓ, ISTVÁN KOVÁCS,
JÁNOS MARTONYI, KÁROLY NAGY, ELEMÉR PÓLAY, JENŐ SZILBEREKY

Edit

*Facultas Scientiarum Politicarum et Juridicarum Universitatis Szegediensis
de Attila József nominatae*

Nota

Acta Jur. et Pol. Szeged

Szerkeszti

ANTALFFY GYÖRGY, BOTH ÖDÖN, FONYÓ ANTAL, KOVÁCS ISTVÁN,
MARTONYI JÁNOS, NAGY KÁROLY, PÓLAY ELEMÉR, SZILBEREKY JENŐ

Kiadja

*A Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara
(Szeged, Lenin krt. 54.)*

Kiadványunk rövidítése

Acta Jur. et Pol. Szeged

BEVEZETŐ

A modern társadalom magas fokú szervezettsége nagyon közismert tény, s a tudomány rengeteg vonatkozásban tárgyalta e „tény” kialakulásának folyamatát, társadalmi és egyéni emberi következményeit. Abban is communis opinio van a tudományban, hogy ez a társadalmi szervezettség az utóbbi két évszázad alatt gyorsult fel, érte el azt a fejlettségi szintet, amikor e folyamat pozitívumai, de egyben veszélyei is, annyira nyilvánvalóvá váltak.

E tanulmány célja az, hogy a XVIII—XIX. század fordulójától kezdve végigvezesse a fontosabb európai társas szervezeti mechanizmusok fejlődésének folyamatát, megállapítsa a fejlődés fő szakaszait, s egyben megkísérelje bemutatni a társadalmi rendszeren belüli alrendszerek pozícióváltásait és egymásra hatásait.

Marxisták valamennyien — de a polgári tudósok is tekintélyes részben — azon az állásponton vannak, hogy a modern társas szervezettség fejlődésében élenjáró, legdinamikusabb alrendszer a *termelés* (gazdaság) *szervezete*. A marxista—leninista társadalomelmélet formulázta meg azonban először egyértelműen azt a tételt, hogy a termelési viszonyok és a termelészervezeti formák határozzák meg a többi szervezeti alrendszer (a pártok, az állam, a művelődés és tudomány stb. szervezeteinek) jellegét és formáját is. A *modern társadalmi mechanizmusok „gyárszerűségének” dokumentálása a marxista szervezéstudományok egyik fontos törekvése*. Ennek a „gyárszerűségnek” voltak és vannak is társadalmi diszfunkciói, de mégis ez a tendencia a társadalmi fejlődés és előrehaladás motorja, s egészében pozitív hatása napjainkban számos vonatkozásban dokumentálható. Ennek a „gyárszerűségnek” legjellemzőbb sajátossága és értéke az, hogy az emberi cselekvések és magatartások hatásaiban egyre kiszámíthatóbbá és tervezhetőbbé válnak. Az emberi magatartások racionalizálódásában alaplanta volt a termelés modern szervezete, de e „minta” alapján egyre inkább kiszámíthatóbbá és effektívebbé váltak a politikai, állami, tudományos kutatási stb. cselekvési rendszerek. Ezért ma már a legtöbb politikus, államvezető s tudós is sajátos problémái megoldásában az egyik súlyponti kérdésnek tartja a szervezés legjobb formáinak megtalálását. A modern társas szervezet a közösségi együttélés minden más formájánál (pl. mozgalomnál, csoportnál stb.) pontosabbá tette az emberi magatartás kiszámíthatóságát és tervezhetőségét. A szervezet ezért a tudatos — széles értelemben vett — hatékony társadalmi tervezés és társadalompolitika fontos eszköze.

Korai lenne azonban azt állítani, hogy a társadalom legyőzte az irracionálisitást, s minden viszonylatában az igazi és teljes ésszerűség uralkodik. Nem mondhatjuk azt sem, hogy magukban a racionalitásnak leginkább teret adó

társas formák mai „csúcsában”, a szervezetekben is teljesen kiküszöbölhetővé vált volna a spontaneitás. A társadalmi mechanizmus egészében, s annak egyes alrendszeireiben is, a racionálisan *szervezett és a spontán módon szerveződő dialektikus kapcsolatban funkcionál*. A szorosan vett szervezeti és a csoportjellegű cselekvés közötti ellentmondások feloldása lehetőségeket teremt a társadalom építő energiáinak gyűjtésében és fokozásában. Másrésről a szervezés „gyakorlata” és a szervezésre vonatkozó „elmélet” is dialektikus viszonyban volt és van ma is. A marxista ideológia az elmélet és a gyakorlat szerves kapcsolatának illetve egységének követelményét vallja. A szocialista társadalomszervezésben — e követelménynek megfelelően — valóban sokkal szorosabb az elmélet és a gyakorlat viszonya, mint volt bármikor korábban más társadalmi formációkban. A szervezést végzők, és azok akik az erre vonatkozó tudományos nézeteket produkálják, a társadalmi munkamegosztás más és más pozíciójában vannak. Ebből következik, hogy viszonylagos elkülönülés nemcsak lehetséges, hanem szükségszerű is, s a kettős pozícióból *dialektikus* hatások: feszültségek és kiegyenlítődések jelentkeznek.

Célunk annak szemléltetése, hogy az utóbbi két évszázadban a társadalmi mechanizmus egészében és alrendszeireiben (mint „gyakorlat”), hogyan vált „szervezettebbé”, miként alakult a tudatos és hagyományos (spontán) társas cselekvés *szervezetté válásának alapmotívuma a társadalmi szükséglet*, mind társadalmi totalitásban mind a mechanizmus egyes ágazataiban is. Mindig valamilyen társadalmi *igény* termelte ki a szervező erőket, növelte azokat a spontán formákból a tudatosan kooperáló emberi cselekvés és magatartás rendszerekké. A társadalmi szükséglet legközvetlenebbül és legdinamikusabban a gazdaság szervezetét alakította, de a szükséglet alapozta meg a modern állami fejlődést, a társadalmi politikai mechanizmusok (különösen a pártok) szerepét, vagy épp a tudomány ma már forradalminak nevezett funkcióját. A mai szervezeti alrendszerek *voltaképpen, a társadalmi szükségletek alakulásának az irányait és intenzitásának fokozatait, valamint azok egymás közti arányait is mutatják*. A társadalmi szükséglet változásai kifejeződnek a szervek funkcióinak átalakulásában (példa erre a család is), vagy egy szervezeti rendszer mechanizmuson belüli helyének átalakulásában (ahogy ez pl. az egyházak társadalmi helyzetének változásában is megmutatkozik).

A modern társadalmi mechanizmust egészében s annak összetevőiben (alrendszeireiben) intézményesült formájában a viszonyokat közvetlenül alakító és formáló „gyakorlatot” alkotja. A társas szervezeti intézményi rendszerek fejlődésének egyik belső mozgató ereje a *professzionalizáció*. Nem azt mondtuk, hogy ez az egyetlen, fő mozgató erő, mert véleményünk szerint ez maguknak a szervező professzionalistáknak, a *managerek* szerepének olyan túlbecsülése lenne, amelyet a társadalmi fejlődés gyakorlata ma, de bizonyára a közeljövőben sem igazol. A „manageri forradalom” jelszava és programja jogos határokon való túlhajtása annak a valóban meglevő tendenciának, amely a szervezés *professzionalizációjában* jelentkezik. A szervezők (manager-ek) külön kisebb-nagyobb professzionalista réteggé válnak a gazdaságban, államban, pártokban, tudományban stb. Nem hisszük azonban azt, hogy a fejlett társadalmak strukturalizálódásának ez lenne valami igazán fontos tendenciája. Félreértelmezik Lenin gondolatait akik abból a tételből, hogy a szocializmusban előbb-utóbb „mindenki igazgató és igazgatott lesz” azt a konzekvenciát vonták le, hogy Lenin is a managerizmus előhírnöke volt. A lenini elv más értelem-

ben, csak történelmi perspektívában fejezett ki bizonyos követelményeket, de teljesen idegen tőle a managerség professziójának ilyen egyoldalú túlértékelése.

Tény azonban az, hogy a modern társadalmi munkamegosztásban a managereknek (igazgatási pozícióban dolgozóknak) viszonylag széles rétege alakul ki. Az igazgatásban dolgozók azonban maguk is belsőleg strukturalizálódnak. A professzionisták táborán belül is rétegek vannak kölcsönös érdektudatosulással, máskor egymás közti feszültségekkel. Ilyen pl. az az ellentmondás, amelyik a szorosán vett manager és a specialista között fennáll. Mindkettő professzionalista, mindkettő a szervezeti fejlődés nélkülözhetetlen eleme, s a köztük levő kisebb-nagyobb gyakoriságú nézetkülönbségek a szervezeti pozíciójuk különbözőségeinek szükségszerű következményei.

Az egyes szervezeti alrendszerek fejlesztésének fontos tényezője az ágazati szervezés „tudománya”, vagy „elmélete”. A szervezők táborára ma már egyre jobban igénylik ezt a tudományt, támaszkodni szeretne az elméletre. A professzionalista szervező csak akkor érdekelt igazán valamilyen „tudomány” kifejlesztésében, ha *saját maga által meg nem oldható problémákkal találkozik*, s egyben van olyan fejlesztésre kényszerítő erő, amelyik „nem hagyja nyugodni a gyakorlatot”. A gyakorlat és elmélet jó viszonya a szervezett társas mechanizmusokban is tehát társadalmi motívumok függvénye.

Feladatunk annak a folyamatnak a szemléltetése, hogy *a társas szervezett-ség gyakorlatában, miként vált külön a szervező professzionisták legtehetségesebb csoportja a többi managertől*, s miért tudtak ők túllépni a tradicionális szervezési eljárásokon. A szervezés ágazati tudományainak megalapozóira különösen érvényes, hogy azok a szervezés „gyakorlatából” váltak ki. A szervezéstudományok első klasszikusai valamennyien aktív, gyakorló szervezők voltak. A modern társadalmi fejlődésben azonban ez a kezdeti szerves kapcsolat a gyakorló szervező és a szervezéssel „elméletben” foglalkozók között mégis meg kell, hogy gyengüljön „szervezeti okokból”. Azért mert a társadalmi munkamegosztásban általában elválik a termelés, oktatás stb. érdemi megvalósító tevékenysége azoknak a funkciójától, akik azon gondolkodnak, hogy „miként kellene ezeket legjobban végezni”.

A szervezésből viszonylag későn lett tudomány, a XIX. és XX. század fordulóján. A szervezéselmélet önálló tudomány jellegét még ma is hivatalos tudományos fórumok is vitatják. A szervezéstudományok kialakulása és fejlődése mögött megint reális társadalmi szükségletnek kellett meghúzódnia, ha a tudomány „legitimitását” kivívta. A tanulmány egyik célja annak dokumentálása, hogy a szervezéstudományokat — kibontakozásuk minden problematikussága és ellentmondásossága ellenére — a marxista tudománypolitika épp úgy kezdi elismerni, mint ahogy ezt teszik a fejlett tőkés társadalmak tudományos fórumai is.

I. fejezet

1. A termelésszervezeti formák változásai a kapitalizmus kezdetétől napjainkig

a) A középkori társadalmi szervezetet a polgári termelési viszonyok kialakulása fokozatosan aláásta és megváltoztatta. A hagyományos középkori társas organizációk (pl. faluközösségek, kézműves egyesületek stb.) bomlásnak indultak és ezzel párhuzamosan új társas szervezeti formák jelentek meg. Az új szerkezetű társas organizációk a régi szervezeti alrendszerek méhében jöttek létre és ott fokozatosan változtatták meg az „örök érvényűnek” hitt berendezkedéseket. A bomló középkori társadalom első „korai” szervezeti válsága, mint a hitélet szervezetének konfliktusa jelentkezett. A katolikus egyház élte át ezt azzal, hogy kiváltak belőle a protestáns egyházközösségek. A reformáció szellemében átalakuló hitélet hozta létre az első új típusú, polgáriasuló közösségi szervezeti formációkat a németalföldi, svájci, skót stb. protestáns egyházközösségeket. A katolikus egyháznak a középkorban erősen formalizálódó, bürokratikus szervezési elvek alapján felépülő és működő szervezetét a protestantizmus útjára lépő társadalmakban demokratikus eljárások és módszerek alapján szerveződő struktúrák váltották fel. A közép- és újkor fordulóján az egyházi élet reformálására irányuló mozgalmak a szervezeti tagság egyenlőségét, minden embernek a „köz”-ügyekben való személyes részvételi lehetőségét, a választottaknak a delegálók felé fennálló felelősségét hirdették mint társas szervezeti alapelveket.

A középkori egyházzervezet demokratikus megújulása a protestantizmus mozgalmaiban csupán előfutára és megnyitó aktusa a polgáriasuló társadalom igazi, radikális szervezeti változásainak. Minél erősebb lett a polgárság, annál inkább levetette a vallási mezt az ideológiája, s magának a mozgalomnak a jellege. Már maga az a tény, hogy az egyház demokratizálódott kiélezte az ellentmondást a világi hatalomhoz való viszonyításban. Ahogy a marxizmus klasszikusai feltették a kérdést: megmaradhatott-e a világi hatalom autokratikus ott, ahol az ideológia (protestáns vallás) a demokratizmust tartja a társas lét igazi formájának?¹ A válasz nyilvánvalóan csak a nem lehetett.

A protestantizmus egyházreformját tehát csak közbülső, kezdeti lépésnek tekinthetjük a polgáriasulással járó további nagy társadalmi-szervezeti változásokhoz mérten. A polgári forradalmak gyökere a termelési viszonyokban végbemenő átalakulás, a polgári termelési formációk létrejötte. A tőkés gazdaság kialakulása új gazdasági törvények funkcionálását indította el a termelés rendszerében. A polgári magántulajdon keletkezése a termelés korábbi

¹ Vö.: Engels: *A társadalmi reform előrehaladása a kontinensen*. Marx—Engels Művei. 1. köt. Bp. 1957. 487. old.

„formájának” az átalakulását is maga után vonta. A kapitalista termelési viszonyok „formai” (szervezeti) átstrukturizálódást is elindítottak, s ennek eredményeként fokozatosan új termelési szervezetek jöttek létre.

A feudális viszonyok tipikus ipari (kézműves) termelésszervezeti formája a *céh*. A korai kapitalizálódás korszakában a céhrendszertől már elhatárolhatók a *manufaktúra* termelési formák. A termelőeszközt kisajátító tulajdonos (tőkés) a termelés új társadalmi munkamegosztáson (elsődleges munkamegosztáson) alapuló rendszerét alakította ki. A manufaktúra azonban csak átmeneti forma volt a klasszikus kapitalizmus tipikus szervezeti formája, a *tőkés üzem* felé. A jellegzetes tőkés üzemben a termelők közötti munkamegosztás egyre inkább a *másodlagos munkamegosztás* alapján alakul. Mind határozottabban szétválík ebben az üzemben az irányító (szellemi) és a megvalósító (fizikai) munka. A kapitalista termelési jelleg az egész polgári társadalmi formációban azonos, hiszen a magántulajdon meghatározó szerepe nem változott. A kapitalista termelési mód kialakulásától napjainkig terjedő időszak alatt azonban a *termelés-szervezeti* formák több-kevesebb változáson mentek keresztül. A *tőkés üzemben* fokozatosan erősödött a munka társadalmi jellege, az, hogy a termelés belső szervezete mind fejlettebb munkamegosztást és racionálisabb kooperációt valósít meg. A munka társadalmisíttóságát tekintve több fokozaton keresztül ért el a mai szintjére a fejlett tőkés államokban.²

1. A *céh* az egyszerű, *primitív kooperáció* termelési formája.
2. A *manufaktúrában* kiaknázták az elsődleges (mennyiségi) *munkamegosztás* nyújtotta előnyöket.
3. A *klasszikus kapitalista üzemben* megkezdődik a *másodlagos* (minőségi) munkamegosztáson alapuló termelésszervezet fejlődése.
4. Az *imperializmus* korszakában a tulajdon és a termelésszervezeti formák koncentrációja ezt a folyamatot felnöveli és meggyorsítja. A „nem racionális” szervezeteket „átszervezik”, megszüntetik, nagyobb profitáló termelési egységekkel összeolvasztják.
5. Napjaink *tudományos-technikai forradalmában* mind nagyobb szerepe lesz az ember—gép, gép—gép viszonylatok második elemének, a tiszta *automatikus* termelési rendszereknek. Az emberi cselekvéseket maximálisan alárendelik a „holt szellem” (a gép) követelményeinek, a technológia által meghatározott feltételeknek.

A marxizmus klasszikusai ismerték fel azt, hogy a „*gyár*”-ban *jelennek meg az újkori társadalmi szervezettség legjellemzőbb és legfontosabb vonásai, ezért a gyár a modern társas szervezettség általános modellje*.³ A polgári tár-

² Vö.: V. Afanaszjev: *A társadalom tudományos irányítása*. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1969. 58. s. köv. old.; D. Gvisianyi: *Szervezés és irányítás*. Kossuth—Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1972. 39. s. köv. old.

³ Az állam „gyárszerűségéről” lásd Marx: *A polgárháború Franciaországban*. Marx—Engels Művei. 17. köt. Bp. 1968. 306—307. old. Később Lenin az állami pártviszonyokban tovább dokumentálta ezt a „gyárszerűséget”. Vö.: V. I. Lenin Művei. 25. köt. Bp. 1952. 457., 516. old.

A „gyárszerű” társadalomszervezés marxista elmélete után alkotta meg Max Weber — az előbbi lényegéhez hasonló — általános bürokrácia-elméletét. A kapitalista termelésszervezeti forma szerinte is „rányomta a bélyegét” az államra, a partokra és a modern társadalom más intézményi rendszereire is. Ezért beszél ő is

sadalmakban a tőkés üzem a polgári társadalmat szerkezetében is egyre jobban kifejező és egyben alakító, meghatározó szervezeti forma.

A tőkés termelés folyamatában a tulajdon jellegéből következően sajátos „de facto” viszonyok alakultak ki a tulajdonosok, a managerek és a munkások között. A termelésszervezeti forma önmaga ezeknek a lényegéről és tartalmáról keveset mutat. Minden üzem a polgári társadalom olyan új sejtje, amelyik az emberi kapcsolatoknak feudalizmusban nem ismert strukturalizált komplexumán nyugszik. Az üzem akkor tölti be tőkés, profitszerző funkcióját, az emberi munka gazdasági célú társadalmasítását, ha a tőkés társadalom objektív gazdasági törvényeinek megfelelő üzemgazdasági politikája van, és a célok megvalósítására megfelelő szervezési eljárásokat alkalmaz. A közgazdasági törvény az elsődleges akkor is, ha a kapitalizmus későbbi időszakában egyre inkább a szervezeti forma és eljárás látszik az effektivitás fő feltételének.

Ebben az anyagi és formai egységben vett üzem a tőkés társadalom olyan alap vagy elsődleges szervezeti egysége, amelyik az egész polgári társadalmi mechanizmust átformálta. Ezt azért kell külön hangsúlyozni, mert pusztán új szervezeti formák létrehozása nem jelenti minden esetben a viszonyok lényegi megváltozását is. A tőkés termelés „egészséges” fejlődése az anyagi (materiális) viszonyok gazdasági törvényeknek megfelelő funkcionálásának, a termelésszervezeti formák tökéletesedésének, és az előbbiekhöz kapcsolódó felépítményi elemek pozitív irányú reflexív hatásának függvénye.

A „gyár” mint új termelésszervezeti forma — marxi értelemben — meghatározza a polgári társadalom egész felépítményi szervezeti rendszerét. Elsősorban a társadalom osztálystruktúráját és az azt kifejező korporációs szervezetiét.⁴ (Az uralkodó osztálynak az elsődleges társadalmi, állami-politikai alap-szervezeteit, amelyek mint hatalmi szervek a gazdasági alapra ráépülnek.) A polgári viszonyok társadalmi korporációs szervei közé tartoznak a polgári pártok, a gyárosok szövetségei, a földtulajdonosok korporációi, a pressure groupok stb. A tulajdonosi osztály e társadalmi szervezetein keresztül alakítja és formálja a másodlagos politikai szervezetét: az államot is. Az alapviszonyokon nyugvó szervezeti formarendszerek — noha a tulajdon által meghatározott termelési viszonyok mozgásterületüket eleve behatárolják — mégis relatív önállósággal funkcionálnak. Ezért a polgári társadalmi mechanizmus egészének egy-egy alrendszerét külön is hangsúlyoznunk lehet és kell is.

b) A fejlett polgári társadalmakat — szervezeti mechanizmusuk jellegének különbözőségét meghatározó termelési struktúrájuk alapján — két alaptípusba sorolhatjuk. Ezek a különbözőségek eltérő társadalmi-történeti fejlődés útján keletkeztek. Az egyik típus az, amelyikben a gazdaság „normálisan” fejlődve, szervesen alakította a polgári társadalom elsődleges és másodlagos társas szervezeti rendszerét. A második az, ahol a termelési viszonyok fejlődésében, vala-

uralmi üzembről, állami „üzembről”, párt „üzembről” stb., amelyekben a munkamegosztás és kooperáció ugyanolyan viszonylatai hatnak mint a tőkés termelésszervezetben. Vö. Max Weber: *Állam — Politika — Tudomány*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1970. 389. s. köv. old.

⁴ A polgári társadalom korporációinak marxi — Hegelétől elhatárolódó — fogalmára vonatkozóan lásd Marx: *A hegeli államjog kritikája*. Marx—Engels Művei, 1. köt. Bp. 1957. 219. s. köv. old.; Továbbá: Szentpéteri István: *A igazgatástudomány szervezéseméleti alapjai*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1974. 20. s. köv. old.

mint az elsődleges és másodlagos társas szervek kapcsolatában valami oknál fogva zavarok és ellentmondások léptek fel.

A polgári társadalmi szervezeti fejlődés két útja (típusa) elsősorban az állami-politikai szervezeti fejlődés különbözőségében mutatkozik meg, pedig *alapjában véve a gazdasági rendszerben rejlik az eltérések forrása*. (Nem tart-hatjuk feladatunknak ennek az érdekes és nagyon fontos gazdaságtörténeti kérdésnek az ismertetését.) A „normális”, organikus fejlődés jegyei az *angol-szász* típusú társadalmi-gazdasági viszonyok szervezeti mechanizmusaiból ol-vashatók ki.⁵ Ennek az „egészséges” társadalmi fejlődésnek szociológusok sze-rint az a magyarázata, hogy a gazdaság és más társadalmi szükségletek (és azokat szolgáló szervezeti alrendszerek) között „természetes” és „szerves” átté-telek és kölcsönös függőségek keletkeztek. Ezekben a társadalmakban az al-kötő energiák, javak és eszmék *tranzakciója* kifejlődött. A gazdaság és a tár-sadalom más rendszerei közötti jó elrendeződés mindenekelőtt a gazdaság és politika viszonyában mutatkozott meg. E két fő társadalmi rendszer egészséges viszonyulásának legfontosabb jele a *társadalmi dinamika* ereje és intenzitása, másrészt az az *adaptációs* készség, amelyik a jelentkező új problémák leküz-désére e társadalmakban kialakult.

A gazdaság és a felépítmény között nem volt az előbbihez hasonló orga-nikus kapcsolat az ún. *kontinentális bürokratikus* (főleg német—francia) típusú társadalmakban. A bürokratikus típusú társadalmi fejlődésben a hatalom — mindenekelőtt az állam — nem épült oly szervesen a gazdaságra s az azon nyugvó társadalmi korporációra. Ennek alapvető oka az, hogy a fejlett gazda-sági formákra épülő vagy legalább az azáltal közvetlenül befolyásolt tár-sadalmi képviselő mechanizmus helyett *egy hivatali rétegnek lett nagyon jelen-tős, sokszor döntő szerepe a társadalmi célok kifejezésében és a társadalmi javak redisztribúciójában*. Marx kifejezésével azt mondhatjuk, hogy ezekben a társadalmakban *nem erősödött meg az igazi polgári korporáció*. Ennek a társadalmi kontrollja nélkül pedig ez a bürokratikus típusú állam sokszor bo-nyolódott kockázatos, a gazdaságot reális lehetőségein túl, terhelő politikai vállalkozásokba. Az ilyen háborúk és „kalandok” viszont rendszerint negatívan hatottak a gazdasági fejlődésre, sőt az egész társadalmi fejlődést is egy-egy „nagy kaland” visszavetette vagy legalábbis fejlődésében megrekesztette.

Korábban megemlítettük, hogy mind Franciaországban mind Németország-ban meg voltak a bázisai a tranzaktív (angolszász típusúnak nevezett) gazda-sági fejlődésnek is — főleg a tengerparti területeken. Ezeket azonban a nagy hadseregeket szervező kontinentális hercegségek legyőzték, s ezek közül a leg-erősebbnek központi hatalommá válása után a hatalom *általában* bürokrati-kussá vált. A fejlett tranzaktív területek gazdasági szintjét ez a központi ha-talom a többi területével „azonos szintre hozta”, (lesüllyesztette) úgy hogy a többletet adókkal „lecsapolta”. Ezzel kialakította ezekben a termelészszerveze-

⁵ Az „angolszász típus” kifejezést nem szabad szűken értelmeznünk, mert bár ez a társadalmi fejlődési típus valóban Angliában, majd az USA-ban produkálta legjellemzőbb sajátosságait és eredményeit, ezen az úton jártak más társadalmak is. Történelmileg még az angolok előtt is ilyen társadalmi-gazdasági szerkezet alakult ki Németalföldön, sőt a mai Franciaország és Németország előbbivel határos, tenger-parti területein. Ennek a gazdálkodásnak a rendszere a középkor bomlásának idején a tengeri kereskedelmet folytató északi társadalmakban bontakozott ki. Az angol-szász típusúhoz tartoztak és tartoznak ma is a Skandináv társadalmak, hozzávéve Dániát is.

tekben is azt a „tudatot”, hogy „nem érdemes többre törekedni”, mert valamilyen címen úgy is elveszik a legdinamikusabb gazdasági struktúrák „feleslegeit”.

A bürokratikus típusú társadalmi-állami fejlődés Közép-Nyugat és Közép-Európában keletkezett. Meg kell említeni, hogy Közép-Európától keletre még ezt a szintet sem érte el hosszú ideig a társadalmi fejlődés épp amiatt, hogy a gazdaság a német—francia viszonyokhoz képest is általában messze elmaradt a polgári fejlődésben.

Noha a polgári társadalmi mechanizmus két típusát nem szabad pusztán az *állami szervezeti fejlődés* eltérősége alapján vizsgálni, tény az, hogy a két típus közötti különbségeket a társadalmi és állami-politikai szervezetben a legkönnyebb szemléltetni. Sohasem szabad elfelejteni azonban azt, hogy e felépítmenyi elemekben kifejeződő különbségek oka — tehát ami az említeti típusokat létrehozta — *a gazdaság eltérő fejlődési módjában és struktúrájában rejlik.*

c) A gazdasági viszonyok fejlesztésének igénye az újkortól kezdve napjainkig változatlanul az a dinamikus társadalmi tényező, amelyik a szervezés iránti fokozódó szükségletet döntően meghatározta. Ez a megállapítás a marxizmus olyan tételein nyugszik, amelyeket a marxizmus klasszikusai elsősorban a tőkés termelési formáció kialakulásának és elterjedésének összefüggéseit tanulmányozva állítottak fel. A szocialista társadalmi rendszerek létrejötte és megszilárdulása tovább erősíti a fenti tétel érvényét. Amióta a proletariátus megszerezte a hatalmat, azóta változatlanul a társadalom és államszervezés kinyilatkoztatott fő funkciója *a termelés új típusú megszervezése.* A szocialista állami-politikai rendszerek megszilárdulásával, és általában a szocializmus világrendszerré válásával párhuzamosan, még nagyobb súlyt lehet helyezni a gazdasági szervezőmunka kibontakoztatására. A szocializmus minél inkább világméretekben elfogadott, politikában önálló rendszerre vált, annál inkább előtérbe került az első szocialista államok történelmi múltjából örökölt elmaradások — köztük elsősorban a gazdasági fejlettségben való lemaradás — felszámolása. Az 1960-as évek közepétől kezdve különösen felerősödött a szocialista országokban a gazdasági szervező munka fejlesztése iránti igény.

A szocialista termelésszervezeti formák a termelőerők társadalmi tulajdonán alapulva hatalmas lehetőségekkel rendelkeznek a termelés fejlesztésében. Másrésről a szocialista országok termelésszervezeti formái a belső munkamegosztás és kooperáció társadalmasítottságának szintjét tekintve nagyon különböző képet mutatnak. Az ázsiai területeken a szocialista építés megkezdésekor több helyen még a céhrendszer előtti, primitív kooperáció szervezetségi szintjén álltak, míg más területeken már az imperializmus kori nagyüzemi szervezés formája a legújabb technika alkalmazásával párosulhatott.

Az első szocialista államban a termelésszervezeti formák közötti szintkülönbségek fokozatosan csökkentek, s ma már különösen az európai szocialista államokban a legfejlettebb munkamegosztáson épülő termelési rendszerek fejlődnek. A szocialista termelésszervezésben mindenesetre haszonnal jár, ha jól ismerjük az újkori termelésszervezeti formák minden típusát, de különösen fontos az, hogy a tudományos és technikai forradalom korszakának legjobban megfelelő, fejlett szocialista ipari termelési formációk sajátosságait ismerjük. *Az igazán jól megosztott és kooperált munkán alapuló modern nagyüzem a*

szocializmusban is a társadalomformálás fő anyagi, szociális emberi viszonyokat alakító szervezeti struktúrája. Ilyenek létrehozása, illetve a legfejlettebb formák általánossá tétele iránti társadalmi igény pedig olyan szervezést sürgető és motiváló szükséglet, amelyik kielégítése — végső soron a szocializmus politikai, hatalmi létének elismertetése után — a gazdasági felsőbbbségének is bizonyítéka lesz.

A szovjet rendszer eredeti, forradalomban kibontakozó formájában a gazdaság és politika (állami és társadalmi politika) sajátos *tranzaktív rendszerét* alakította ki, s ezzel hatalmas emberi energiákat szabadított fel a társadalom építésére. De jóformán már e forradalom első napjaitól jelentkeznek azok a külső (pl. intervenció elhárításának szükségessége) és belső (ellenforradalmi szervezkedések) hatások, amelyek szükségszerűvé tették a *redistribúció* fokozását. Az első szocialista állam a nemzetközi kommunista mozgalom támogatásának szolgálatában, védelmi erőinek külső támadás elleni felkészítése — majd a háború győzelmes megvívása — érdekében, s nem utolsósorban szociális, kulturális, egészségügyi és művelődésügyi szolgáltató tevékenységének teljesítésére erős *redistribúciót* volt *kénytelen* alkalmazni. Voltaképpen az 1960-as évektől meginduló gazdasági reformok kezdték a tranzaktív elemeket újból fejleszteni.

2. Az igazgatási szervezés nagy területe: a modern állam

A polgári termelési viszonyok kialakulása maga után vonta az állami hatalomgyakorlás feudalizmusban fennálló rendszerének a gyökeres megváltoztatását. Noha az új polgári állam létalapja a tőkés termelési rendszer kialakulása volt, a „modern állam” azonban attól mégis viszonylagos önállósággal rendelkező, „saját törvényszerűségeket” szerint fejlődő hatalmi struktúra lett. Az állami szervezet felépítését, az állami funkciók alakulását közvetlenül a gazdasági alapon nyugvó *társadalmi-politikai struktúra*, a hatalom elsődleges szervezete determinálja. Az *államszervezet* maga azonban — legalábbis a polgári fejlődéstől kezdve — a *hatalom gyakorlás másodlagos szervezeti formája*. A polgári fejlődés kezdetén az a látszat, hogy az állam a *politikai közhatalmat kifejező egyetlen; alapvető szervezési rendszer*. E látszat keletkezésének több forrása is van. Az egyik az, hogy a polgárság alapvető érdeke olyan illúzió keltése, mintha lenne olyan politikai-hatalmi szervezete, amelyik valamiféle *általános, osztályok feletti akaratot fejezne ki*. A polgári társadalomelmélet nagyobbik része korábban opponált minden olyan véleményt, amely az állam létét és funkcióját a gazdaságból, illetve az uralkodó osztály elsődleges politikai érdekeiből és szerveiből vezette le. A klasszikus polgári forradalmak idején egyébként is könnyebb volt azt az illúziót kelteni, hogy a *társadalom és az állam nem vált el*, mert a forradalmi mozgalmakra visszaemlékezve élesen élt az emléke annak, hogy ez az új állam mennyire a „társadalom” akciójának eredményeként jött létre. Az államnak a polgári társadalom fölött álló hatalommá nyilvánítása a forradalmi radikalizmus bukását követő „konszolidáció” következménye volt. A polgári forradalmak tehát általában megindították az állam és a társadalom különválásának folyamatát. Ez az „elhatárolódás” ter-

mészetesen kifejezésre jutott a szervezetekben is. A lényeg azonban magában a viszonyok megkettőződésében rejlik.⁶

Az előbb említett általános okon kívül egyes fejlett európai társadalmak államának politikai nimbuszát speciális sajátosságok is meghatározták. Ilyenek érvényesültek azokban a társadalmakban, ahol a polgári államiságnak már a *feudál-abszolutizmus idején kialakultak egyes strukturális elemei*.⁷ Ez a bürokratikusnak nevezett forma — marxi szavakkal — átélte a forradalom minden „megpróbáltatását”, és bizonyos társadalmakban már a XIX. század első felében a polgári államiság *alapformája* lett. A klasszikus polgári forradalmak után hamar teremtdőtt olyan — „empíriára hivatkozó” — polgári ideológia is, amelyik a bürokratikus szervezetségben „konstans” formát, a feudalizmusban és a kapitalizmusban egyaránt szükségszerűt vélte felismerni. (Ilyen ideológiát produkált F. Hegel, majd L. Stein.)⁸ A kontinensen egyre bővülő tábora lett annak a nézetnek, hogy a polgári állam — szűken értelmezve — egyenlő a *bürokratikus gépezettel* (a kormányzat, közigazgatás, bíraskodás stb. szerveivel). Ez a bürokratikus gépezet mindig és mindenhol abban a szerepben tetszelgett, hogy a partikuláris érdekekkel szemben (amelyik pl. a parlamentekben és az önkormányzatokban kifejezésre jutottak) ő az *általános érdekeket fejezi ki*.

A polgári államot azonban — akár bürokratikus a formája, akár nem — a kezdetben mint a „közakaratot” kifejező szervezetrendszer távolról sem tekinthetjük szervezetségében „egyneműnek”, „azonos jellegnek”. A polgári állam szervezésének és államigazgatásának — az adott társadalom gazdasági-politikai viszonyaitól függően — a korábbi fejezetben említett két *alaptípusa* van. Ezért nem lenne helyes, ha általában beszelnénk polgári államszervezésről. A fejlett polgári államokat állami szervezetségük jellegének különbözőségeit tekintve *társadalmi-korporációs* (angolszász) típusba, és *bürokratikus* (német—francia) típusba) tartozóak csoportjába soroljuk be.

a) A *társadalmi-korporációs* forma azokban a polgári társadalmakban jött létre, amelyekben a *tőkés termelési viszonyok eredményeként*, s a gazdaság és a „polgári társadalom” érdekeinek alárendelődő állami-politikai szervezetek kerültek a feudális államiság helyére. Ebben a típusban a termelés fejlődése és az ennek megfelelő társadalmi átstrukturizálódás közvetlenebbül határozta meg a politikát. Az ilyen társadalmakban a legfejlettebb termelészervezeti formák tulajdonosai társadalmi korporációkba szerveződve *maguk alkották az államot*. A társadalmi-gazdasági érdekek közvetlenül motiválták a társa-

⁶ „Azáltal — írja Marx és Engels —, hogy a magántulajdon a közösség alól emancipálódott, az állam a polgári társadalom mellett és rajta kívülálló különös létezéssé vált, de nem más, mint annak a szervezetnek a formája, amelyet a burzsoák tulajdonuk és érdekeik kölcsönös biztosítására mind kifelé, mind befelé szűkszerűen maguknak adnak...” (Marx—Engels *Művei*. 3. köt. 1960. 74. old.)

A társadalom és állam elválásáról, a kettő viszonyáról lásd: *Állam- és jogelmélet*. (Szerk.: Dr. Samu Mihály) Tankönyvkiadó, Bp. 1970. 146. s. köv. old.

⁷ A modern államiság kezdeteiről lásd: J. R. Strayer: *On the Medieval Origins of the Modern State*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1970., Maw Weber: *Állam — Politika — Tudomány*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1970. 368. s. köv. old.; Georges Sorel: *The Illusions of Progress*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1969. 30. s. köv. old.

⁸ A bürokratikus szervezet polgári társadalmi formációban betöltendő funkciójára vonatkozóan lásd F. W. Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1971. 316. s. köv. old.

dalmi s állami politikát. A politikai döntések zöme eleve alárendelődött a gazdaság igényeinek, a legfejlettebb termelőszervezeti érdekeknek. Ezekben a társadalmakban az állam „alig látszott”, hiszen kezdetben nem volt apparátus, elkülönült hatalmi szervezet. Ahol a közigazgatásnak megvoltak a kezdetleges formái, ott sem volt olyan tekintélye, hogy valami általános érdek kifejezésére alkalmasnak és hivatottnak tartsák. Az igazi tekintély és megbecsülés azokat illette, akik a termelés fejlesztésében és igazgatásában eredményes eljárásokat tudtak kitalálni.

Az „alig látszó”, „gyenge” államban azonban annál inkább *fejlett volt a termelőszervezet, s ez erősen kibontakoztatta a „magánigazgatási” viszonyokat.* Az ilyen termelési viszonyokra épülő társadalmi struktúrában viszonylag *stabil elsődleges társadalmi-politikai szervezethez* alakult ki. Ezekben a társadalmakban mindig „természetesnek” tűnt, hogy az állam az, aki az adót fizeti, aki hitelt ad annak, aki nemzetőrként védi stb., vagyis maga a *polgár.* E társadalmi struktúrákban a gazdaság és politika szervesen kapcsolódott egymáshoz, az államnak a társadalom vagyonosai (a polgárok) által való meghatározottsága elfogadott, „magától értetődő” tény volt. A forradalmak csak a polgári tulajdoni rend továbbfejlődésének feudális hatalmi korlátait döntötték le. Ezeknek a társadalmaknak a forradalmaiban olyan szervezetnek az állami volta nyert politikai-jogi legalizálást, *amelyek valóban a polgári társadalmat fejezték ki:* a parlamentek, helyi önkormányzatok stb. A társadalmi-korporációs típusú társadalmakban tehát a *feudalizmust először nem politikailag győzték le, hanem a gazdaságban.* Ezért ez a győzelem *teljesebb és biztosabb* is volt, mintha csak a felépítményben, állami politikai szervezetségben mentek volna végbe kisebb-nagyobb reformok. Miután a gazdasági és ezután a politikai hatalom tartalma lényegileg megváltozott, az új rendet nem veszélyeztette bizonyos régi állami formák burkának (felsőház, monarcha stb.) a megmaradása. A régi rend egyes „szimbólumai” tovább funkcionálhattak annak az illúzióját keltve, mintha „nem is nagyon szakadt” volna meg a történelmi folyamatosság a társadalom életében. Különösen jellemző ez az „evolucionista” fejlődés Angliára, ahol a forradalomra a burzsoázia jó része is úgy tekint vissza az utóbbi két évszázadban, mint, „szükségtelen” epizódra, hiszen a feudalizmust „anélkül is legyőzték már”. Egész kivételesen kedvező helyzetben levő társadalmakban (mint pl. az észak-amerikai) pedig nem is volt teljes és igazi feudalizmus. Feudális tulajdoni forma hiányában, nem lehetett feudális alá-fölé rendeltségű, hierarchikus társadalmi tagozódás sem. A kontinentális, születésén alapuló rendi tagoltságú társadalmakhoz viszonyítva az amerikai angol gyarmatokon már kezdetben is a polgári gazdálkodási formában szerzett nagyon lett az értékmérő és strukturalizáló tényező. Ezért itt különösen kedvező feltételek voltak *a fejlett polgári társadalomnak legjobban megfelelő igazi („tiszt”) polgári államiság kialakításához.*⁹

Az európai polgári társadalmak közül a korporációk által közvetlenül ellenőrzött állami struktúrák alakultak ki Németalföldön, Angliában, Dániában és a Skandináv államokban. Az előbbiektől bizonyos fokig eltérő sajátos állami fejlődés jellemzi Svájc és az USA polgári államiságát. Az előbbiben —

⁹ Marx már a múlt század közepén megjósolta, hogy az előbb említett kedvező társadalmi-gazdasági adottságok miatt lesz az USA a „modern állam legkiteljesedettebb példája”. Marx—Engels *Művei*. 3. köt. Bp. 1960. 74. old.

különleges feltételek között — a primitív demokratizmus formáit sem tudták felbomlasztani a környező feudális állami elnyomó akciók. Ezek a formák a kapitalizálódással polgári *állami-politikai* funkciót kaptak. Az észak-amerikai angol gyarmatokon pedig főleg azok a telepesek alakították már az USA megalkulása előtt is a politikai viszonyokat, akik a feudalizmus eszméi, hatalmi elnyomása elől menekültek oda. Itt európai értelemben vett teljesen feudális, hierarchikus társadalom sohasem volt, ezért is „könnyebb” volt a sajátos polgári állami-politikai formák meggyökereztetése. E két utóbbi állam fejlődése hasonlítható annyiban, hogy a feudalizmus nem tudta ezeket a társadalmakat átstrukturizálni, s a polgárság szabadon — gazdasági erejének kibontakozásával — hatalomformáló osztállyá válhatott.

Az apparátus nélkülség azonban a polgári államiságnak csak a polgári társadalmi-állami fejlődés kezdetére, fejettsége *első szakaszára* jellemző vonása. Az „alig látszó gépezet” — külön hatalmi mechanizmus — előbb-utóbb „kezdte megmutatni magát”. A polgári társadalmi-korporációs típusú állami fejlődés is a *múlt század végétől összefonódott a másik típusú polgári állami fejlődés útjával*, mert ezekben az államokban is *megjelent a bürokratikus forma*. Nemcsak megjelent, hanem nagyon jelentősen beleavatkozott az állami, társadalom-politikai viszonyok alakításába.

A polgári állami fejlődés két típusának a megkülönböztetése azonban napjainkban is indokolt és szükséges. A társadalmi korporációs fejlődés útján alakuló államiság a bürokratikus szervezetek létrejötte után is más, mint az eredetien is bürokratikus típusú állam. Nem csupán a történelmi múlt más, hanem a társadalmi struktúra, az állami-politikai szervezetség jelene is eltérő a két fejlődési úton haladó államok között. A társadalmi korporációs típusú államoknak *erős demokratikus hagyományai vannak*, az állam (a bürokrácia) *abban még mindig közelebb van a polgári társadalomhoz*. A korporációs formák soha nem ismerték el a bürokrácia által való végleges legyőzöttségüket, s átmeneti vereségeik után sem adják fel a harcot azért, hogy a bürokráciát kisebb-nagyobb részben újból ellenőrzésük alá vonják. Nem változott lényegében az az elv sem, hogy a „társadalom”, a „köz” jólétének és fejlődésének az alapja a dinamikus, egészséges magángazdaság. A társadalmi korporációs típusú állam ma is védi a „gazdálkodói (magán) érdekét” a bürokrácia „túlzó beavatkozásaitól”.

b) *A polgári társadalmak másik csoportjába az állami struktúrát alapjában véve bürokratikus módon felépítő társadalmak tartoznak*. Az állami bürokrácia a modern európai történelemben — köztudottan — a feudálabzolutizmus időszakában jött létre.¹⁰ Társadalom- és politikatörténetileg azonban nem egészen tisztázott az, hogy miként, milyen konkrét feltételek mellett alakult ki egyes fejlett kontinentális társadalmakban az állami szervezetségnek ez az új, bürokratikus formája. Homályosak azok az okok, amelyek a bürokráciának, mint elkülönült szervezet szükségességének társadalmi-történeti magyarázatát adnák. Miért mondott le a polgárság már ekkor is gazdasága alapján meglevő

¹⁰ Marx a bürokrácia feudálabzolutizmusban való megjelenéséről, társadalmi funkciójáról két helyen, de teljesen egybehangzó tartalommal ír. Vö.: Marx—Engels *Művei*. 8. köt. Bp. 1962. 185. old.; Marx—Engels *Művei*. 17. köt. Bp. 1968. 306—307. old.

közvetlen hatalma egy részéről egy közvetítő réteg részére stb.¹¹ Annyi nem kétséges azonban, hogy a francia abszolutisztikus állam a bürokrácia kialakulásának színtere, s nagyjából vele egy tekintet alá esik a német (különösen a porosz) állami bürokrácia megjelenése és funkcionálása.

b/1. A feudálabszolutista bürokratikus szervezeti forma kialakulásának és társadalmi szerepének megítélése és értékelése nem könnyű és egyértelmű dolog. Marx erről a *forradalom előtti* bürokráciáról pozitív kicsengésű értékelést adott. Ez a bürokrácia — mondotta — hozzájárult a reakciós feudális viszonyok bomlásztásához, a feudális széttagoltság megszűnéséhez, a városok fejlődéséhez, az erős központi hatalom megteremtéséhez stb. A korai bürokrácia igazi szervezési értékének elsősorban azt tekintette, hogy *ez a forma tette lehetővé az állam „terv”-nek megfelelő felépítését és működését*. Az állami viszonyok „terv” alapján történő alakításának legmagasabbrendű jogi formája az ún. írott alkotmány. A „terv” értéke az, hogy racionális, eredményeiben előre kiszámítható tevékenységnek enged teret az állami életben, szemben az állami tevékenységre korábban jellemző spontaneitással, ösztönösséggel, tradicionalizmussal. A tervező állami norma nemcsak konzervál valami állapotot, hanem „felemel” a programban meghatározott szintre. A „tervező” állam megjelenése tehát azt jelenti, hogy „formális eszközzel” (új típusú „írott” jogi normatívakkal) kezdi fejleszteni a társas viszonyokat. Ezek a formák (mint felépítményi elemek) alkalmasnak látszottak arra, hogy a politikai, társadalmi, sőt bizonyos gazdasági viszonyokat — noha ez utóbbinak a liberalizmus eszméje ellenállt — meghatározott korlátok között alakítsák. Az állam bürokratikus apparátusával „befolyásolhatja” a társadalompolitikát, fejlesztheti a társas viszonyokat, „egyensúlyozza”, „feloldja” a magántermelők közötti konfliktusokat stb. E korai bürokratikus forma „természeténél fogva” is magában rejtette azt a lehetőséget, hogy szubjektivistá módon alkalmazták, visszaéljenek pozíciójával, azzal a körülménnyel, hogy a társadalomtól (a korporációktól) elkülönült hatalom. A polgári társadalom ekkor azonban még „fiatal” volt, s többnyire kompenzálni tudta a forma diszfunkciójából származó negatív hatásokat.

A feudálabszolutizmus korai állami bürokráciájának külön politikája előrevetíti egyes, akkor még igen fejlett polgári társadalmak fejlődésében majdan bekövetkező zavarok és katasztrófák jeleit. A feudálabszolutizmus bürokráciája is akadályozta ugyanis már esetenként a polgári korporációk szabad fejlődését és megszilárdulását, valamint azok sajátos társadalmi-politikai funkciójának következetes és maradéktalan ellátását.

A feudálabszolutista bürokrácia kialakulásában — úgy látszik — szerepe volt azoknak a tapasztalatoknak és következtetéseknek, amelyeket a korabeli francia uralkodóház és a francia arisztokrácia az *angol forradalommal kapcsolatban* levont. A feudálabszolutista politikát feltétlenül az a motívum is vezérelte, hogy a *forradalmi helyzet kialakulását* „saját apparátusával”, *organizált társadalmi „reformokkal” meg lehet és meg is kell előzni*. A francia királyok „jó miniszterei” a monarchia politikájának hű végrehajtói voltak, s nem rajtuk múltott, hogy reformintézkedéseik mégsem állhatták útját a forradalom kirobbanásának.

¹¹ E kérdések felvetéséről lásd Georges Sorel: *The Illusions of Progress*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1969. 30. s. köv. old.

A bürokratikus típusú államszervezési forma sajátos funkciója tehát megjelenésétől kezdve a *társadalmi ellentmondások jogi-igazgatási eszközökkel való csökkentése*. A társadalmi viszonyokban rejlő ellentmondásokat azonban az adminisztratív eszközökkel nem lehet feloldani.¹² Nem lehetett azonban a forradalmat a bürokrácia *másik sajátos funkciójával, az adminisztratív elnyomással* sem megakadályozni. A feudálabszolutizmus korai bürokráciája nem véletlenül *rendészeti* területen bontakozik ki legszélesebb mértékben. A rendőri (a besúgó) és az úgynevezett „jogszolgáltató” szervezet — amelyik a feudálabszolutista államban a társadalomtól *legelkülönültebb* szervezet volt — megpróbálta a haladó társadalmi mozgalmakat elnyomni, de csak időleges sikereket ért el, a forradalom kirobbanását mégsem tudta megakadályozni.

A feudálabszolutista állam bürokráciájának másik fontos kialakulási területét a monarchia magánvagyonának kezelésétől fokozatosan elváló „*állami gazdálkodási*” és *penzügyi viszonyok alkották*. Az adók kivetése és beszedése a feudálabszolutista államban egy külön hatalmi apparátus kiépítését és működését tette szükségsszerűvé. Ez az apparátus különböző pénzügyek intézését szolgálta. Ebben az apparátusban azonban a társadalmi szükséglet kielégítésére irányuló működést rendkívül nehéz volt elválasztani attól a tevékenységtől, amelyet „*saját érdekében*” folytatott.

A bürokrácia bármelyik rendészeti, jogszolgáltató, pénzügyi ágáról van is szó, mindegyik „*túlment*” a másik típusú, korporációs államon azzal, hogy valami „*általános*” (egyéni csoportérdek felett álló) érdekek szolgálatának illúzióját keltette. Ami általános azt a „*csak*” rész érdekek ütközésére szolgáló korporáció nem kontrollálhatja. A kezdeti bürokráciában is benne volt az a törekvés, hogy kivonja magát a társadalom ellenőrzése alól, s saját „*független*” politikájának a feltételeit megteremtse. A társadalomtól való elkülönülés vagy a társadalmi képviselet fölé emelkedés törekvése a bürokratikus apparátus fő jellemzője volt és maradt is mindig.

A feudálabszolutizmus bürokráciája részben valós, részben önérdékű szükségleteket szolgálva bontakozott ki. Ez a bürokrácia először is „*a*” társadalom belső rendjének fenntartására és biztosítására szolgáló szervezetként jött létre — függetlenül attól, hogy ez a társadalom haladó vagy reakciós. Ez a belső „*rendfenntartó*” funkció természetesen *elnyomó* funkció az alsóbb osztályok felé. A kontinentális francia, német monarchiaknak az az igénye, hogy „*köz*” célok érdekében adókat vessenek ki, s az elvont magánjövedelem hányadát „*újra felosszák*” (redisztribúció) *elindította a pénzügyi bürokrácia kibontakozásának folyamatát*. A rendészet mellett tehát a királyi „*gazdálkodás*” a bürokratizálódás másik fontos motívuma. A felbomló feudálabszolutizmus korszakában megvolt már az állami bürokrácia harmadik fő fejlődési iránya is

¹² Marx nagyon hamar felfigyelt arra, hogy a bürokrácia a maga jogi-formális beállítottságánál fogva mennyire nem tudja a problémák „*gazdasági háttérét*” megállni, s mennyire képtelen arra, hogy a de facto viszonyokban rejlő ellentmondásokat megoldja. „*Az igazgatási hatóságok — írja a legjobb akaráttal, a legbuzgóbb emberséggel és a legnagyobb intelligenciával sem képesek többet megoldani, mint pillanatnyi és mulékony összeütközéseket, nem képesek megoldani a valóság és az igazgatási elvek közötti állandó összeütközést; mivel egyrészt nem tartozik állásuk feladatához, másrészt a legjobb akarat sem törhet át egy lényegi viszonyt vagy ha úgy tetszik végzetet. Ez a lényegi viszony a bürokratikus viszony, mind magán az igazgatási testen belül, mind az igazgatott testre való vonatkozásaiban.*” (Marx—Engels Művei. 1. köt. Bp. 1957. 187. old.)

a központi hatalom *hadseregének* szervezetében. A feudálabszolutista monarchiák véget vetettek a magánvállalkozási típusú hadviselési formának, s ahogy létrehozták az egységes állami hadseregeket, azzal elindították a *katonai bürokrácia* fejlődését. Ez azonban igazán „nagygyá” és „teljessé” a forradalmak utáni háborúkban bontakozott ki.

Az eddigi ágazati bürokráciák mellett ott volt a középkori bürokrácia talán legelső formája a *jogszolgáltató szervezet*, mint sajátos bürokratikus apparátus. A jogászság külön réteggé, és a bürokrácia alap professziójává éppen a polgári jellegű bírósági és általában jogszolgáltató szervezeteken belül elfoglalt pozíciójánál fogva vált.

Végezetül megkezdődött egy általános, ágazatok fölött álló apparátus kiépülése, az egész feudálabszolutista apparátus felső irányításának funkciójára. Ez a *kormányzati* bürokrácia vált az ágazatok koordinátorává, a monarcha megbízásából végezte az egész állami végrehajtó tevékenység irányítását. Az ágazati bürokratikus szervezet kialakulásának folyamatát a marxista és polgári irodalom általában azonos vagy nagyon hasonló módon írja le. Bizonyítja ezt, ha összevetjük Marx és Max Weber felfogását a feudálabszolutista bürokráciára vonatkozóan. M. Weber azonban kétségtelenül többet ír a jogszolgáltató szervezetről, ami egyáltalán nem véletlen, — hiszen alapos jogtörténeti ismeretei alapján részletesebb információi voltak erről, mint az alapjában véve ökonomistább érdeklődésű Marxnak. M. Weber bürokrácia elmélete a maga egészében — bizonyos marxista elvek elfogadása mellett is — egészen más, mint a marxizmus bürokrácia-konceptiója.

b/2. A jellegzetesen polgári *bürokratikus állam első, kiteljesedett formája* I. Napóleon császársága idején alakult ki. A korai (feudálabszolutista) bürokrácia struktúrájának elemeit a francia forradalmi radikalizmus üldözése sem tudta szétzúzni. A forradalom jakobinus vezetői igazi, nagy ellenséget láttak benne, de az ellene hozott intézkedések hatástalanok maradtak, mert e szervezeti formák, illetve annak személy szerinti megtestesítői mindig a forradalmi mozgalmak frontális erői *mögött húzódtak meg*. A „rejtekhelyén” megbúvó bürokrácia a forradalom, számára válságos szakaszait átvészelte. I. Napóleon idejében viszont már egyre több „társadalmi-politikai szükséglet” igényelte, hogy „fedezékeiből” lépjen újra a társadalmi-politikai élet színterére. Az új államhatalom szempontjából nemcsak „létjogosult” lett, hanem egyszerűen nélkülözhetetlen. Az első igazi bürokratikus állam kibontakozásában és kiteljesedésében vitathatatlanul meghatározó szerepük volt a napóleoni *háborúknak*. A hadsereg megszervezésének feladatai, az ehhez szükséges anyagi, pénzügyi fedezet előteremtésének szükségessége nagyon rövid idő alatt kibontakoztatta és megszilárdította a *katonai bürokráciát* és a *pénzügyi igazgatást*. Ez a napóleoni korban születő bürokrácia a későbbi francia állami fejlődés szakaszaiban is legfeljebb csak átalakult, de *sohasem szűnt meg létezni és hatni*.

A polgári bürokrácia fejlődésében új jelenségek mutatkoznak az *imperializmus* korszakában. A polgári bürokrácia napóleoni kori kiteljesedése idején a polgári társadalom korporációs szervei még meglehetősen *lenézték* az állami bürokrácia szolgálatába lépő személyeket. A bürokrácia kezdetben olyan vagyontalan rétegekből verbuválódott, és olyan csekély fizetésben részesült, hogy sem a társadalmi környezet sem az anyagi megbecsülés — enyhén

szólva — nem vonzotta azokat a vagyonos rétegeket, amelyek a társadalmi gazdálkodás rendszerében a vállalkozásokban jól megalapozták anyagi jólétüket. Az ezekre épülő társadalmi korporációk (parlamentek és önkormányzatok) ezért élesen elkülönültek a bürokratikus apparátusoktól. A polgári forradalmak után az állami státusok adományozását az a politikai szempont vezérelte főleg, hogy a szegényebb, és középrétegek *tagjainak az uralkodó osztály szolgálatában tett szolgálatait ezzel jutalmazza*. Az uralkodó osztály tagjai „méltóságukon alulinak tekintették” még, hogy ilyen alantas szolgálatokra maguk „vállalkozzanak”. Az imperializmus időszakában viszont a burzsoázia felismeri, hogy a közigazgatás döntései egyre közvetlenebbül érintik, szolgálhatják vagy korlátozzák egyéni anyagi érdekeiket is. Egyáltalán nem közömbös tehát, hogy kik ülnek a közigazgatási posztokon. A polgári korporációk (parlament, helyi önkormányzatok, kamarák és egyéb érdekképviseleti szervek) tagjainak szemében mind jobban megnőtt a közigazgatási hivatalnokság presztízse. A pártok és érdekcsoportok tudatosan szervezni és irányítani kezdték azt, hogy a *közigazgatásba politikai, anyagi érdekeiket jól szolgáló személyek kerüljenek*. Az imperializmus időszakában tehát az állam teljesebb és szorosabb „kézbevétele” az uralkodó osztály által a *polgári korporációs szervezetek és a bürokrácia közötti összefonódással megy végbe*.

E folyamattal párhuzamosan mind szembetűnőbbé válik — Marx szavaival — a *bürokrácia elősdi jellege*. A korporációs szervezetek szolgálatában álló bürokratikus apparátus hatalmas állami javakat pocsékol kis ellenszolgáltatások fejében. A közhivatalnokot döntéseiben — még bizonyos jogi biztosítékok ellenére is — sokszor személyes karrierista érdekei vezérlik, és pozícióját igyekszik anyagi előnyök szerzésére felhasználni. Egyre „nyugodtabban” teheti azt, mert tudatában van annak, hogy a korporációknak (polgári társas érdekcsoportoknak) tett szolgálatai miatt azok *ténylegesen és komolyan úgysem akarnak politikai és jogi felelősségrevonást kezdeményezni ellene*. A bürokrácia társadalmi (korporációs) felelősségrevonása ugyanis elkerülhetetlenül felszínre hozná a polgári társadalom korporációinak belső visszaosságait, vesztégeit, korrupciós ügyeit is.

Az imperializmusban a bürokratikus szervezet hatalmas rendszerré vált. A szorosan vett közigazgatás, a rendészet, a bírászkodás, az ügyészség stb. szervei a *társas és személyi viszonyok mind nagyobb területére kiterjesztik befolyásukat*. Ez az apparátus — Marx nagyon kifejező, képletes szavaival — eltömté a polgári társadalom bőrének valamennyi „lélegző pórását”. A közigazgatástól függő szubvenciók a társadalmi-gazdasági versengésbe egyre több *tisztességtelen* eszközzel való beavatkozást tettek lehetővé. A bürokratikus típusú államokban a gazdasági életbe szubvenciókkal való beavatkozás lehetővé teszi azt, hogy a gazdasági szférában „politikai” (állami) eszközökkel előnyöket vívjon ki a gazdasági versenyben életképesebb, ügyesebb szervezetek rovására. A bürokratikus állam *redistributív* (magángazdálkodás eredményeiből „köz” javára elvonó) protekcionista politikája fokozza az elődiséget. A politikán keresztül a tőkés érdekcsoportok megszerzik a magasabb közigazgatási pozíciók betöltésének a jogát, s ezután ez az apparátus „visszacsatolja” a magángazdaságok „szerencsés” csoportjába az adók címén minden vagyonostól elvont pénznek jó részét.

A bürokratikus pozíciók megszerzéséért ezért egész — gyakran nagyon

éles — küzdelem indul meg az érdekcsoportok között. Ez olyan élessé is vált, hogy már a századforduló idején — a polgári ideológia egy része felismerte — már az egész polgári rendszer léte vált kérdésessé.

b/3. A XX. századi bürokratikus típusú államban a polgárság formális intézkedésekkel próbálja „legális keretek” közé terelni a bürokrácia működését, mindenekelőtt a gazdasági protekcionizmus területén. A törvényi szabályozás pl. az „összeférhetetlenségi” kategóriák kidolgozásával akarja kiküszöbölni a korporációk és a bürokratikus szervek összefonódásából származó legszembetűnőbb visszaéléseket. Az állami bürokrácia előbb ismertetett diszfunkcionális megnyilvánulásait e szabályok egyáltalán nem tudták kikapcsolni. Sőt, a polgári „társadalmi befolyásolás” újabb intézményesült formái jelentek meg (lobbizmus, pressure groupok). Jellegében tehát a XX. századi bürokrácia sem változott meg. *Előtérbe került* azonban a feudálabzolutizmus idejéből már ismert társadalmi funkciója: *a konfliktus-lehetőségek adminisztratív eszközökkel való csökkentése*. A XX. században mind nagyobb szerepe van az államapparátusnak a társadalmi ellentmondásokat csökkentő társadalmi reformtervek kidolgozásában és ezek alapján intézkedések megtételében. Különösen a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után kezdte a polgári társadalom az államszervezetet *a speciális feszültségek csökkentésére, és általában krízishelyzetek megakadályozására felhasználni*. Az ilyen irányú kísérletek egész rendszeres koncepció részévé váltak az USA-ban a 30-as évek nagy gazdasági válsága után. A *New Deal* politika az állami bürokráciának a társadalompolitikába és bizonyos fokig a gazdaságba való beavatkozásának új „reform”-szakasza. Ezt tekinthetjük a polgári állam „termelést irányító” (tervezőelemeket tartalmazó) gazdaságpolitikája kezdetének. A második világháború a bürokrácia hatókörét mindenütt tovább tágitotta (természetesen elsősorban a hadseregszervezésben). A felnövekedett bürokratikus apparátus a második világháború után nemcsak megmaradt, hanem még további társadalmi viszonyterületeket hódított meg magának. A mai polgári állam bürokratikus mechanizmusa, az általános közigazgatáson túl, alakítja a polgári gazdaság működés bizonyos szektorait, a tudományfejlesztés irányait, a szociálpolitikát, a művelődésügyet stb., hogy a legnagyobb speciális igazgatási ágazatról — a katonai igazgatásról —, s annak állami viszonyokban betöltött különleges szerepéről ne is beszéljünk.

3. Napjaink fő társadalmi-politikai mechanizmusainak kialakulása

A múlt század első felében még erős volt a meggyőződés arról, hogy az új típusú (polgári) állam megoldja a „legtökéletesebb” társadalmi berendezkedés minden fontos politikai problémáját. A bürokrácia kibontakozásával mélyült a szakadék a társadalom (az uralkodó osztály rétegei és azok elsődleges szervei), valamint az állam között. Az állam tekintélye a társadalmi feszültségek feloldására hozott „intézkedései” alapján a múlt század végén inkább csökkent, mint nőtt. A polgári bürokrácia adminisztratív eszközökkel végzett „szociálpolitikája” a feszültségeket nem oldotta fel, és a társadalmi mozgalmakat „lecsillapító” rendészeti szervek tevékenységét sem lehetett valami „ideális típusú” társadalmi eljárásnak propagálni.

A XIX. század utolsó évtizedeiben tanúi lehetünk a társadalmi-politikai

szerveződés új jelenségeinek. Ebben az időszakban jönnek létre a modern *tömegpártok*. A polgári társadalom hagyományos korporációs szervei (hivatásrendek, parlamentek, önkormányzatok stb.) — legalábbis átmenetileg — teret vesztek a politikai csatározásokban. A *polgári társadalom elsődleges politikai szervezeti formáivá az osztály- illetve réteg érdekeket egyöntetűbben és következetesebben kifejező pártok váltak*. Az állami élet irányát látszólagosan „általános akarat” kifejezésével meghatározó parlament jó vagy rossz működése is mindinkább a pártharcok alakulásának függvényévé vált. A burzsoázián belüli különböző rétegek pártokba tömörülnek és azok egymás között vívott harcában elért győzelem a kormányzási jog megszervezését jelenti végül. Pártkeretekben folyó agitációk előzik meg a választásokat, pártok jelölik a „népképviselőket”, pártok befolyásolják — kezdetben csak lazán, később egyre szorosabban — e képviselőknek a testületeken belüli magatartását és állásfoglalását. A polgári társadalmi-politikai átalakulás hívta tehát létre — különösen az általános választójogért vívott küzdelem alapján — a *nagy modern tömegpártokat*.¹³

A párt nagysága többé-kevésbé kifejezi valamilyen rétegnek az állami képviseleti szervekre és azon keresztül a bürokráciára gyakorolható potenciális befolyását. A pártok tömegjellegének megerősödésével a korábban is meglevő pártok új fejlődési szakaszba léptek. A tömegpárt a múlt század utolsó évtizedeitől kezdve a politikai életben egyre nagyobb szerepet kapott. A választó megnyeréséért folyó küzdelem akarva-akaratlanul a „tömegember” politikai aktivitásának fejlődéséhez vezet. A tömegesedő részvétel a politikában és a politikai küzdelemben a *demokratizmus iránti igényt* növeli olyan rétegekben, amelyek eddig ténylegesen soha nem szólhattak bele a közügyek eldöntésébe.

A tömegpártok létrejöttével párhuzamosan jelentkezett az a probléma, hogy a *pártok vezetői a tagságot miként tudják sajátos érdekeiknek megfelelően formálni és befolyásolni*. A tömegpártoknak „természetes velejárója” lett az, hogy vezetés kialakította a tagság durvább vagy finomabb *manipulálásának módszereit*. Az „irányított” — saját érdekei ellenére is felhasználta — rétegek a *hivatásos politikusok* szűk csoportjában befolyása alá kerültek. A tudati fejlődésében visszamaradt, alacsonyabb műveltségi szinten álló embereket kezdetben viszonylag könnyebben lehetett manipulálni. A politikai mozgalmak „egyszerű emberének” manipulálásában szinte nélkülözhetetlen „eszköz” lett a XX. század végén a *demagóg pártvezér* és a *pártbürokrácia*. A polgári tömegpártok vezetése kezdetben nem sejtette, hogy a „demokrácia ígérete”, illetve egyes — nagyon csorbított — demokratikus eljárások kényszerű bevezetése milyen folyamatokat indít el a politikai szervezetekben. A tömegpártok irányítóinak szükségük volt a tagság *választói* és általában bizonyos *politikai* mozgalmi aktivitására. Ezt azonban csak olyan mértékig engedhették szabadjárá, hogy a társadalom mélyebb rétegeiben ne indíthasson szélesebb, a

¹³ A modern tömegpártok kialakulásának folyamatát, a pártok funkcióit, államhoz fűződő viszonyát széles körű politikatudományi, illetve politikai-szociológiai irodalom tárgyalja. A polgári beállítású könyvek közül az alábbiakra hívjuk fel a figyelmet:

Max Weber: *Állam — Politika — Tudomány*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1970. 406. s. köv. old.; Robert Michels: *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*. Leipzig, 1925.; I. L. Horowitz: *Foundations of Political Sociology*. Harper and Row, New York—Evanston—San Francisco—London, 1972.

rendszer alapjait érintő mozgalmakat. Pedig könnyen számolhattak volna azzal, hogy ha az állami életben fel kívánják használni a polgár szavazati jogát, akkor természetes törekvése lesz az, hogy magában a párton belül is folyamatosan „hallassa szavát”. A politikai harcok új feltételei mellett a régi, „klasszikus”, arisztokratikus színezetű pártok is — bármennyire felismerték a demokrácia veszélyeit — a kispolgári rétegek pártba szervezésére kényszerültek, noha a proletárok beszervezésére akkor még nem gondolhattak. Az osztályhelyzeténél fogva is instabil, társadalomismeretében és politikai tudatában fejletlen kispolgári rétegek „demokrácia” iránti igényét kezdetben a demagógok „fogalmazták meg” és fejezték ki. A „szónoklás mesterei”, a tömegmagatartást tapasztalati úton (vagy bizonyos pszichológiai érzékkel) megértő vezetők a múlt század tömegpártjainak nélkülözhetetlen elemei.

Egy-egy tömegpárt politikai irányításának megszerzéséért folyó belső vilongásokban is a „tagsági állásfoglalásokat” saját igazuk alátámasztására igyekeztek kihasználni az egyes csoportok. Egyre inkább a „demokratikus” módszereket használták ellenfelek kiütésére vagy politikailag iskolázottabb, hatalomra törő csoportosulások visszaszorítására. A demagógok jelszavaitól megtevesztett, a pártbürokráciától manipulált tagság sokszor esett a vezetők által javasolt plébiszcitumok csapdájába. Már a múlt század közepén megszülettek azok a társadalomelméletek, amelyek néptörvényhozással, népi kezdeményezési joggal, népszavazással akartak valami párt vagy állami ügyet eldönteni.¹⁴ A „tekintélyi” alapon álló pártvezér (lehetett az demagóg vagy bürokrata típusú is) szívesen nyúlt a maga igazának alátámasztására a népszavazás intézményéhez. Könnyebb volt a politikai öntudatában fejletlenebb és így manipulálhatóbb tömegeket „döntőbírává tenni” fontos döntések meghozatalánál, mint a magasabb kultúrszintet képviselő és nagyobb politikai iskolázottsággal rendelkező képviselői (testületi) szervi tagságot meggyőzni. A tömegeket a saját — bennük többnyire nem tudatosuló — érdekeikkel ellentétes módon használták fel a vezetésért küzdő bürokraták és pártvezérek.

A fejlett nyugati államokban a választójognak a *munkásosztály* előbb kisebb, majd nagyobb részére való kiterjesztése is hasonló tendenciákat erősített, mint amilyenek a polgári pártok belső és egymásközi csatározásai következtében kialakultak. Létrejöttek és tagságuk számában ugrásszerűen megerősödtek a *munkásosztály pártjai*, vagyis ezek is *tömegpárttá váltak*. A munkás-ság elsődleges társadalmi-politikai formái közé azonban nem csupán a pártok tartoztak. A munkásság hagyományos, elsődleges érdekvédelmi szervezete a *szakszervezet* volt. A szakszervezetek elkerülhetetlenül politikai funkciót is gyakoroltak, és sokszor ténylegesen a pártok szerepét is betöltötték. A munkáspártok szerveződése elé még közvetett akadályokat lehetett állítani, de a munkásság szakszervezeti szerveződésének joga hamarabb teljes legitimitást kapott a nyugati társadalmakban. Közép-Európában viszont korán kialakult az a szervezeti helyzet, hogy a munkásosztály elsődleges szervezetei a *munkáspártok* és a különböző szakszervezetek *összefonódva*, sokszor egymást helyettesítve funkcionáltak. A munkásosztály különösen ott, ahol a pártjait illegali-

¹⁴ Az 1848-as években Párizsban megjelenő *Demokratie Pacifique* c. lap körül csoportosultak a tökéletes demokrácia ideológusai. Legjelesebb képviselői a Fouriert követő V. Considerant és Rittinghansen. Utóbbi több évtizeddel később írta meg a tiszta demokrácia kátéjának számító könyvét. (*Die direkte Gesetzgebung durch das Volk*. Zürich, 1893.)

lásba szorították vagy szervezeteit üldözték — számos fedőnéven hozott létre intézményeket politikai mozgalmának kifejezésére vagy támogatására. Politikai szervezetek voltak a munkásegyletek, dalárdák, sportegyesületek stb. *A proletariátus osztályérdekeit kifejező elsődleges szerveknek tehát széles és differenciált hálózata jött létre.*¹⁵

A munkásosztály szerveződésének fokozásával erősödtek a munkáspártoknak a polgári társadalmi és állami mechanizmusra gyakorolt legális hatásai. A polgári politikai vezetés azonban gyakran „túl is értékelte” a munkástömegpárt létében rája leső politikai veszélyeket. Másrészről maguk a munkáspártok is gyakran hamis konzekvenciára jutottak választási sikereikből kiindulva. Egyes szocialista pártok — különösen a német szociáldemokrata munkáspárt — pl. úgy értékelték a pártjaik parlamenti választásokon elért sikereit, hogy ezzel az *eljárással gyökeresen meg lehet változtatni a polgári politikai rendszert.* A tagság számának növelésével annyi munkás képviselőt lehet végül a parlamentbe választatni, hogy ott a munkáspártok képviselői többségbe kerülnek, és egyszerűen „kinyilatkoztathatják a szocializmust”. Innen származik az a múlt századi szociálopportunista irányzat, amelyik a polgári mechanizmusok keretei között, *parlamenti úton* akarta a munkásosztály hatalmát megvalósítani. (Másként jelentkezik ez a probléma, nevezetesen a hatalom parlamenti úton való megszervezésének kérdése, a szocializmus világrendszerre válása után.)

A munkásmozgalomban igen széles körben élt az a meggyőződés, hogy a munkásság korabeli politikai és érdekvédelmi szervei a jövő társadalom demokratizmusának is *mintaszervezetei.* Eléggé általános volt az a felfogás, hogy a munkásság ezekben a szervezetekben — már a kapitalizmus viszonyai között is — a demokratizmus olyan tökéletes formáit építheti ki, amelyek a polgári államiságban és a pártok struktúrájában csak legfeljebb egyes elemeiben valósulhatnak meg, de az egész rendszerre semmi esetre sem jellemzőek. A nyugati munkáspártokban — különösen az angol fábiánusoknál — nagyon sok *közvetlen demokratikus forma meghonosodott a párt-, szakszervezeti és egyesületi életben.* A kezdeti jó tapasztalatok után idővel a közvetlen demokratikus formák alkalmazásában mind több „érthetetlen” jelenséggel, problémával és nehézséggel találkoztak a munkáspártok egyszerű tagjai is. Tapasztalhatták, hogy a munkáspártokban a legtisztább és legkövetkezetesebb demokráciával éppúgy vissza lehet élni, mint a polgári népszavazásokkal. A tagság közvetlen demokratikus intézményeinek és a demokrácia képviselői formáinak a működését hamarosan itt is a *hivatásos pártfunkcionáriusok* (pártbürokráták) rétege határozta meg. A munkáspártok pártbürokráciája hasonlóan viszonyult a demokráciához, mint a polgári pártok hivatalnokrétege. A függetlenített pártfunkcionáriusok „kezdték bizonyítani” azt, hogy referendum, visszahívás

¹⁵ A munkáspártok kialakulásának és fejlődésének kérdéseit M. Weber és R. Michels hivatkozott könyveikben is részletesen tárgyalták.

A marxista nyugati pártokra érvényes szervezeti elveket és ideológiai alapokat K. Kautsky *Der Parlamentarismus die Volksvertretung und die Sozialdemokratie.* (Stuttgart, 1893.) c. könyve fekteti le. Az abban foglalt szervezeti ideológiáról Lenin is elismerőleg nyilatkozott.

A szociáldemokrata pártok fejlődésének, társadalmi állami funkciójának, az azokra vonatkozó különböző marxista, illetve attól eltérő (szociálreformer, revizionista stb.) nézeteknek alapos feldolgozása H. Cunow *Die Marxsche Geschichts-, Gesellschafts- und Staatstheorie* (Berlin, 1923.) c. könyve.

stb. intézménye mellett *nem folyhat „normális” pártélet*. Modern időben — mondották — nem lehet „megkötni” a vezetés kezét, nem szabad „bizalmatlannak” lenni a megválasztottakkal szemben stb. Tehát a századforduló idején kialakult pártbürokrácia a *nyugati munkáspártokban is az igazi demokratikus fejlődés fő akadálya lett*.¹⁶

A nyugati munkáspártok sem tudták tehát ekkor feloldani az ellentmondást a tagság széles rétegeiben meglevő demokrácia iránti igény, és a hivatásos szocialista politikusok ennek végeredményben ellentmondó pártvezetési stratégiája és taktikája között. A nyugati pártokban a vezető politikusok többsége egyre inkább *hivatásszerűen igazgatási* munkát végző rétegekre kellett, hogy támaszkodjon. A függetlenített funkcionáriusok látszólag csak kiszolgálói voltak a felső szintű párt döntéseknek, gyakorlatban azonban alapvetően befolyásolni tudták a pártpolitikát.

A párton belüli demokratikus eljárások akkori ügyes lejárátása megosztotta a munkásságot abban a kérdésben, hogy milyen elvre épülhet szerveződése. A legingatagabb meggyőződésűek általában kiábrándultak a demokráciából. A demokrácia „szép álmom”, megvalósíthatatlan valami, „nem fér össze az élet realitásaival”. A primitív demokratizmus e kezdeti rossz tapasztalatai a tömegek jó részében átmenetileg a demokratikus eszmény feladását vonta maga után.

A századforduló idején fogalmazódtak meg a munkásmozgalmi szervek felépítésére és működésére vonatkozó különböző elméleti alapállások és koncepciók. Egyes proletár ideológusok a tömegpártok szervezeti rendjére és működési helyzetére vonatkozva sajátos elméleteket konstruáltak a marxizmus „korszerűsítése” jegyében. Az *anarchisták* támadtak minden formál-szervezési eljárást. Arra hivatkoztak, hogy a munkásosztály szervezeteiben azért éledt újjá a polgári bürokrácia, mint szervezeti forma, mert minden „hivatalosan” szabályozott rend szükségszerűen válik hivatalnok uralommá. Az egyetlen biztosíték az ellen a munkásosztály mozgalmi típusú, spontán, szabad szerveződése. Az anarchista ideál a mozgalmi élet igényei által teremtetett, mindig a helyzet által megkívánt szervezet. Minden előírt forma merevíti, rugalmatlanná teszi a mozgalmat s előbb-utóbb elapasztja az alkotó energiákat. A *jobboldali revizionisták* a bürokratikus formát nemcsak szükségszerű rossznak, hanem a munkásosztály szervezettsége szempontjából is feltétlenül pozitív formának deklarálták. Bernstein pont erre a munkásszervezetben megjelenő és kibontakozó bürokráciára alapozta sokat vitatott tételét. Szerinte a bürokratikus szervezetet a modern társadalmi viszonyok hozták létre, és ezt a formát semmiféle „hatalmi erővel” a modern társadalmi szervezettségéből kiszorítani nem lehet. Téves tehát — mondotta — Marxnak a régi gépezet, azaz a bürokrácia proletárdiktatúrában való szétzúzására vonatkozó tétele. Ha az állami, valamint a pártokon belüli bürokratikus formákat összetörnék is, azok a proletárforradalom után ugyanis regenerálódnak. Tiszta „felesleges” és hiábavaló dolog tehát a bürokrácia lebontását a munkásosztály politikai programjának részévé tenni.

A századforduló idején jött létre az Orosz Szociáldemokrata Munkáspárt

¹⁶ A tiszta demokrácia angol munkáspárton belül, illetve szakszervezeteken belüli megvalósításának kísérleteiről, s e mozgalom lehanyaglásáról nagyon exact képet fest S. és B. Webb *Munkásdemokrácia* (Bp. 1909.) című monográfiája.

keretein belül egy új típusú proletár pártszervezési elv és módszer. Lenin nevéhez fűződik a *demokratikus centralizmus* elvére épülő proletár pártszervezés elméletének kimunkálása és gyakorlati kialakítása.¹⁷ Az orosz munkásmozgalomban épp az új pártprogram és a szervezés módszereiben, minőségében végbement változásoktól számítjuk az új típusú párt keletkezését. A bolsevik párt a korábbi forradalmi pártok (elsősorban a jakobinusok) elveit és módszereit követte, természetesen a modern társadalmi viszonyok feltételeihez igazodva. A munkásosztálynak egyrésztől minőségi elitnek, másrésztől a tömegeket a legszélesebb körben is legdifferenciáltabb módon befolyásoló szervezetnek kell lennie. A bolsevik párt olyan szervezet, amelyik egyik oldalon a társadalom vezetésének erős, hatékony, centralista központja, a másik oldalon viszont szervezeti biztosítékokat épít ki annak érdekében, hogy ez az erős szoros szervezettség „ne apassza el a mozgalmi erőket”, amelyek a helyi kezdeményezés állandó forrásai lehetnek. A bolsevik párt demokratizmusának bázisa az alapszinten a pártsejt (és alapszerv), amelyik állandó fórum az ügyekben való tanácskozássra és állásfoglalásra. Ugyanakkor azonban erős, operatív, gyors intézkedésre alkalmas, nagy autoritással rendelkező vezető centrum irányítja a rendszer egész működését. A bolsevik pártban a tagok demokrácia iránti tömeges igénye nem kerül feloldhatatlan konfliktusba a vezetés sajátos funkcióival. (Természetesen nem arról van szó, hogy minden, illetve a kisebbségi igény mindig teljesülne.) A bolsevik pártban szervezeti kapcsolatok lehetővé teszik az alapszervek és a vezetőszervek közötti állandó kommunikációt, az információk fel- illetve lefelé áramlása az egyik fő biztosíték arra, hogy ne legyen szakadék a bázis és az irányítás között.

A bolsevik pártban kétségtelenül a közvetlen demokratikus formáknak nem azok az intézményei és kapcsolati rendszerei terjedtek el, mint a nyugati pártok fejlődésének kezdetein. Az illegálitással szorított, cári szervek által üldözött párt nem engedhette meg magának azt, hogy a rendőri szervek üldözése, állandó provokálása mellett a hagyományos közvetlen demokratikus eljárásokat széles körben alkalmazza. Lenin azonban ezeket a sajátos orosz körülményekből fakadó korlátokat nem tartotta demokratikus centralizmus lényegének, és maga hívta fel a figyelmet arra, hogy a forradalomban, majd a munkásosztály győzelme után a *primitív demokratizmus a társadalmi mechanizmus számos szektorában bizonyára újjá fog éledni*.

A bolsevik pártban a hagyományos és korszerűsített demokratikus formák a szervezeti élet olyan kezdeményező erejét teremtették meg, amelyek mindig aktív teremtő bázisai lehettek a közép- és felsőfokú szervek elgondolásainak, terveinek kialakításában. A széles körű viták alapján hozott párt döntések meghozatala után viszont a határozat megvalósításában mindenkinek közre kellett működnie. A határozatok megvitatásának és elfogadásának demokratikus módja, a pártszervek megalakításának lépcsőzetessége, a felső és alsó szervek között személyes és szervezeti kapcsolat volt a biztosíték arra, hogy a bolsevik párt vezetése, illetve annak függetlenített apparátusa ne váljon a nyugati munkáspártokban megfigyelhető elkülönült, bürokratikus réteggé. Ez a

¹⁷ Leninnek a demokratikus-centralista pártvezetésre vonatkozó tanulmányai közül csak néhányra hívjuk fel a figyelmet:

„Levél egy elvtársához szervezeti feladatainkról”, lásd továbbá az OSZDMP II. kongresszusán (1930.) a párt szervezeti szabályzatával kapcsolatban kifejtett nézeteit (V. I. Lenin *Összes Művei*. 8. köt. Bp. 1965.)

bolsevik párt a századforduló idején olyan új strukturális megoldást kísérletezett ki és véglegesített a társadalmi-politikai szervezettség egy szektorában, amelyik a jövő szocialista társadalmi szervezésének is mintája lehetett. Ezért a szovjet forradalom után a demokratikus centralizmus elvére épült fel az első *szocialista mechanizmus* is.

4. A tudományos-technikai forradalom által teremtett új szervezési igény

A XX. század a tudomány szervezése iránti szükségletet robbanásszerűen megnövelte. A tudományos tevékenység minden korban igényelt bizonyos belső organizáltságot, de ezen a területen természetesen az utóbbi évek minőségi és mennyiségi változásokat hoztak. A XX. századot megelőzően a tudományos felfedezések túlnyomó többsége, a társadalmi jelentőségű szellemi alkotó munka eredményei egyetlen tudós vagy néhány közvetlen kontaktusban levő személy együttműködésének termékei. Századunkban a helyzet gyökeresen megváltozott. A társadalom formálása és fejlődése szempontjából legfontosabb fontosságú tudományos felismerések és projektek nagyobb és nagyobb számú kollektívák intézményes együttműködésének gyümölcsei. A tudományos kutatás struktúrájában a tömeges kooperáció iránti igény már megjelent a két világháború között, ezt az igényt nagyban felfokozta a második világháború. Ez a folyamat azonban a második világháború után még erősebbé és gyorsabb üteművé vált. A két világháború között a tudományos intézmények belső organizációja látszat szerint legintenzívebben Németországban fejlődött. Ott is egyes természettudományos, de még inkább a műszaki tudományos kutatások igényeltek fejlett kooperációt. Néhány világhírű kutató körül kialakuló iskolák és irányzatok mindinkább a munkamegosztásnak és a kooperációnak szorosabb formáit alakították ki. Az együttműködés spontán formáinak fejlődését hamarosan felváltja az *állami befolyásolás* is, illetve „fontosabb témákban” a teljes irányítás módszere. A náci Németországban a hatalmi, politikai célok szolgálatába igyekeztek állítani minden „jelentős” tudományos kapacitást. A háborúra való felkészülés idején kialakított bürokratikus módszerű tudományirányítás, és az intézmények között ténylegesen megvalósított kooperáció bizonyos előnyei megmutatkoztak a háború első éveiben. A nácioknak a német szellemi erő „megszervezésére” tett intézkedései — szerencsére — nem jártak teljes sikerrel.

Az angolszász világban elsősorban a gazdaság közvetlen szükségletét szolgáló tudományos kutatások koncentrációja és belső organizálódás ment végbe, ezért „kevésbé is látható” az eredmény, mint az állami beavatkozást és irányítást leplezetlenül kifejező németországi tudományszervezés mellett. A második világháború idejére visszatekintve azonban szembetűnő az, hogy ezeket a spontaneitáshoz szokott, heterogén — de belső tartalommal igen fejlett — tudományos struktúrákat milyen gyorsan a hadicélok szolgálatába lehetett állítani. Azt bizonyítja ez, hogy a spontaneitás mellett is az angolszász államok tudományos kutatási kapacitása már „világszinten” volt, és magas fokú belső organizáltságuk következtében azonnal lehetővé vált a legfontosabb területeken hatékony, eredményekre vezető irányításuk. A világháború alatt a liberalizmus eszméit szükségszerűen feladó szövetséges államok a tudományos kapacitást mindenütt a fontos hadicélok szolgálatába tudták állítani. A demok-

ratikus államokban hirtelen „összeszervezett” tudományos intézményeknek az eredményei bizonyítják, hogy a tudomány nem csupán a német mintájú bürokratikus szervezés mellett lehet produktív.

Nem véletlen, hogy a második világháború idején jelentek meg azok a könyvek, amelyek a tudománynak az elkövetkező „forradalmasító” szerepét megjósolták.¹⁸ A második világháború után a tudományokkal szembeni társadalmi igény tovább fokozódott. A tudományra kívánnak támaszkodni a tőkés államok termelési mammutszervezetei is, mert a tudományos felfedezések nélkülözhetetlenné válnak vállalatok közötti versenyképesség fokozásában. A műszaki kutatások eredményeire építve új technikák meghonosítása a termelésben, és megindult a termelés nagyarányú *automatizálása*. Nem kis jelentősége volt azonban a polgári közgazdaságtudomány néhány olyan ajánlásának, amelyek az 1970-es évek elejéig elkerülhetővé tette a 29–30-as évekhez hasonló, súlyos gazdasági válságok kirobbanását.

A tudomány iránti fokozott megbecsülés *politikai* megfontolásokból is emelkedett. A két rendszer közötti versengés feltétlenül hozzájárult ahhoz, hogy a tudományos kapacitást „állami céloknak megfelelően” használják fel. Ezeknek a kutatásoknak a jó része ugyan bizonyára a haditechnikai versengés szolgálatában áll, de nem egy közülük előbb-utóbb polgári célokra is alkalmazásra került.

A tudományos intézmények közötti kooperációt a nagy horderejű társadalmi-gazdasági tervek (projectek) kialakulásának gyakorlata nagyban fokozta. Az atom- és hidrogénbomba létrehozása, az atomenergia békés célokra való alkalmassá tétele a tudományos kutatóhelyek kooperációját korábban nem ismert módon kiszélesítette. A szovjet és amerikai űrkutatási program beindítása és megvalósítása pedig minden előbbinél is sokkal nagyobb mértékű kooperációt kívánt tudományos intézetek és intézmények között.

A tudományos kutatási célok kijelölésében, a tervek és programok megvalósításában a tudományos intézmények legkülönbözőbb típusai működnek együtt. Az egyetemi tanszékek, országos főhatóságok által létesített *kutató központok* és a termelő-szolgáltató *vállalatok kutatási részlegei* a tudományos kutatások alapintézményei. Az államok — társadalmi rendszerüktől függetlenül — többnyire igényt tartanak arra, hogy a fontosabb kutatási célokat maguk jelöljék ki.

Az államok a nemzeti jövedelmük jelentős részét fordítják a kutatások finanszírozására, s igényt tartanak arra, hogy a kutatási célokra fordított összegek felhasználását ellenőrizzék.

A tudománnyal szemben támasztott követelmények növekedése, a tudományos kutatómunkát végző egységek típusainak differenciálódása és a kutatóhelyek számának hatalmas méretű emelkedése azok a tényezők és okok, amelyek a *tudományszervezést* és a *tudomány szociológiáit* is a XX. század második felében annyira előtérbe állították. A tudományszervezés nem követheti mechanikusan az előbb tárgyalt viszonyok organizálódásának elméleteit és módszereit. Többé-kevésbé mindegyikből van benne valami, de van valami specifikus, csak e viszonyokra érvényes is. A tudomány szervezése ma már „gyár-

¹⁸ A tudományos-technikai forradalom irányítási rendszere és a modern társadalomra gyakorolt hatásait tárgyaló tudományszervezési irodalomban periódust váltó pontnak szokták tekinteni James Burnham *The Managerial Revolution* (New York, John Day. 1941.) c. könyvét.

szerű" is, hasznosítható valami a demokratikus centralizmusból, és az állam igazgatási szervezésének elméletéből és eljárásaiból. A tudományos kutatások intézményrendszere azonban ma már olyan önálló szervezeti alrendszernek tekinthető, amelyik külön sajátos szervezési megközelítést kíván. Többen a „gyári”, „militarista” szervezési metodika elterjedésében vélik felfedezni a mai tudomány hatékonyságának okát, mások szerint az előbbi formalista eljárások csak bizonyos korlátok között használhatók a kutatásban.

II.

A SZERVEZÉSI GYAKORLAT TÁRSADALMI MEGHATÁROZOTTSÁGA, A GYAKORLAT ÉS ELMÉLET KAPCSOLATA

1. A szervezési kapacitást befolyásoló általános tényezők

Egzaktabb mérések és összehasonlítások nélkül is igaznak látszik az a megállapítás, hogy társadalmak és társadalmak között nagy különbségek vannak a szervezettségben rejlő lehetőségek kihasználásában, a szervezés társadalmi célokat előmozdító funkciójának tényleges gyakorlásában. Ma minden társadalom jóformán „versenyre lép” a másikkal azért, hogy polgárainak politikai érdekeit, gazdaságát, jólétét és kulturális színvonalát emelje. A modern társadalomvezetés tudatában van annak, hogy ezeknek a céloknak és értékeknek a szolgálatában a szervezésnek nagy szerepe van. Mi az oka annak, hogy a népek szervezési kapacitása és szervezeti hatékonysága között olyan különbségek vannak, noha a szervezettség iránti igény — látszólag — mindenütt feszítő erejű?

A szervezési kapacitás népek és államok közötti különbségei csak társadalmi-történeti összefüggésekben magyarázhatók meg. A szervezés társadalmi meghatározottságának a kutatása azért is rendkívül fontos, mert így tudjuk tisztázni azokat a feltételeket, amelyek mellett az igények feszítő erejének meglétében a társas szervezethez való szubjektív („emberi”) oldalán mintegy szabadabbá válnak az utak a szervezési kapacitások kibontakozása előtt.¹⁹

A népek szervezési kapacitását meghatározó általános feltételektől közelítünk a különös feltételek felé. Természetesen minden társadalomnak a sajátos viszonyai között is elemezni kell a szervezés társadalmi meghatározottságát. Így lehet az azonos társadalmi formáció szintjein álló szervezett társadalom szervezési kapacitásainak különbségeit megmagyarázni.

a) A népek szervezési kapacitását legáltalánosabban meghatározó tényező a *társadalmi formáció fejlettsége*, az hogy egy társadalom a termelési viszonyok milyen szintjére ért el. A társadalom termelési berendezkedése, a termelési viszonyok szintje potenciálisan magába rejtja a szervezeti fejlődés lehetőségeinek a méreteit és határait is.²⁰ Történelmi perspektívában igaznak bizonyult, hogy a polgári társadalom a szervezettség magasabb szintjére jutott

¹⁹ A népek különböző szervezeti kapacitásait elemző újabb tanulmányok közül kiemelkedő jelentőségű: A. Z. Stinchcombe, *Social Structure and Organizations*. Megjelent: *Handbook of Organizations*. (Ed.: J. G. March) Ranel McNally, Chicago, 1965. 145. s. köv. old.

²⁰ Gunnar Myrdal: *Korunk kihívása: a világszegénység*. (Gondolat, Bp. 1974.) c. monográfiájában részletesen dokumentálja, hogy a különböző társadalmi formációkhoz tartozó társadalmakban a gazdaság, politika, állam fejlettsége között meglévő különbségek, hogyan hatnak vissza azokra a törekvésekre, amelyek az elmarádást a társadalmi szervezés és tervezés fejlesztésével akarják behozni.

mint a feudális társadalom. Ugyanez érvényesnek tűnik a szocialista és a polgári társadalmi formáció viszonylatára.

Ez az általánosan érvényesnek tűnő tézis azonban további magyarázatra szorul. Először is annak leszögezésére, hogy *egy társadalmi formáción belül a népek is társadalmi okokból jobban vagy kevésbé jól tudják kihasználni a formáció keretezte lehetőségeket a társadalmi szervezethezük emelése érdekében.* Ennek illusztrálására a polgári társadalom fejlődéséből említünk példát. Az „igaz polgári társadalom” Angliában, Németalföldön adott lökést a társadalom megszerveződésének. Követte ezt Franciaország, majd később nagy ütemben emelkedett a társas szervezethez szintje — különösen a termelésben — Németországban. Marx azonban már a múlt század közepén előre látta, hogy az igazi polgári társadalom (és így az igazi polgári állam is) *csúcspontját az USA-ban éri el.* Épp társadalmi tényezőkkel magyarázza meg azt, hogy miért az USA-ban emelkedhet majd — polgári viszonyok között — a társadalmi szervezethez színvonala a legmagasabbra, miért ott bontakozhat ki a legdinamikusabb szervezési kapacitás. Az USA igazi polgári kibontakozásának más, fejlett társadalmakénál jobb lehetőségeit Marx abban látta, hogy ott sohasem volt kifejtett feudalizmus ezért annak „érintkezési formái” sem fogják a tiszta polgári társadalmi struktúra kialakulását akadályozni. Az USA társadalmi fejlődésének nagy perspektíváját az jelentette, hogy a feudalizmus által üldözöttek szabad hazája volt, amelyik az akkori leghaladóbb elemek társas szerveződésének adott szabad lehetőségeket.²¹

Az előbbinél is összetettebb kérdés a *szocialista és polgári társadalmi formáció viszonylatának az összevetése és a fejlettségi szintek mai, jövőbeli arányainak a megállapítása, illetve „megjósása”.* A marxista elmélet és meggyőződés szilárdan vallja, hogy a kifejtett szocialista társadalmi viszonyok föltétlenül magasabb szintre emelik a szervezési kapacitást, mint a polgári társadalmak. Nem könnyű azonban arra válaszolni, hogy a szocializmust építő társadalmakban mikor, s milyen feltételek mellett bontakoznak ki teljesen a szervezési kapacitások, mikor fogják ezek a népek a szocialista keretek nyújtotta szervezési lehetőségeket igazán realizálni.

A probléma egyik oka — köztudottan az —, hogy a szocializmust építő társadalmak, történelmileg „hátrábbról” indultak, ezekben a társadalmakban a kapitalizmus szervező erejének a kibontakozása sem történt meg a szocialista forradalmak előtt teljes mértékben. Másrészt történetietlenség lenne a szocialista szervezési kapacitás minden területen való fölényét várni a kapitalista viszonyokéval szemben, amikor a szocializmus építése „csak” alig több mint 5 évtizedre tekinthet vissza. A mai fejlett polgári társadalmak szervezési kapacitásai a forradalmaik utáni 5 évtizeddel (XVIII, XIX. században) — történelmi analógiát használva — egyáltalán nem voltak nagyobbak. A nagyobb arányú szervezési kapacitás kibontakozása ott is egészen új keletű, a mostani századfordulótól datálható.

b) A társadalmi formáción belül a szervezési kapacitás méreteit és intenzitását legáltalánosabban a *társadalmi struktúra* hatása fejezheti ki. A termelési viszonyok és termelőerők fejlődése átalakítja a társadalmi struktúrát. Természetesen semmiképpen sem hagyhatjuk figyelmen kívül a struktúra társadalmi formációk szerinti alapvető különbségét, azt, hogy más úton halad a

²¹ Lásd előbb 13. old.

szocialista társadalmi fejlődés, mint a kapitalista. A szervezési kapacitás társadalmi strukturális meghatározottságában vannak azonban bizonyos „formális” jegyek, amelyek hasonlíthatók a két társadalmi formához tartozó társadalmak között. Ilyen pl. az, hogy a népek szervezési kapacitása akkor fejlődik, ha a társadalmi struktúra *nyitottabbá* válik. Minél inkább lehetővé válik az, hogy az osztályok tagjai a termelési munkamegosztásban elfoglalt helyüket érdekeiknek s céljaiknak megfelelően megváltoztathassák, annál inkább korábban „lekötött” társadalmi erők (és szervezési kapacitások) szabadulnak fel. A társadalmi *mobilitás* szintje ezért fontos mutatója annak a társadalmi struktúrának, amelyik szervezési erőket intezifikál. A társadalmi struktúra modernizálódását egyértelműen a termelés dinamikus fejlődése, mindenekelőtt pedig az ipari termelés korszerűsödése hajtja előre.

c) A szervezési kapacitás fejlettségében feltétlenül nagy szerepe van a *politikai* szférának. A gazdaság és politika polgári forradalmaktól meginduló szétválása mellett is közismert a kölcsönös függőség és egymásrahatás. A különböző társadalmi csoportok érdektudatosulása és azok érvényesítésre való szerveződése a társadalmi szervezettség egész fejlődésére nagyban kihat. Különösen a fejlődésben levő országok társadalmi viszonyainak ismeretében dokumentálódott, hogy milyen társadalmi (és állami) „erőtleniséget” von maga után a társadalmi-politikai fejletlenség. Fordítva viszont azt szögezhetjük le, hogy a dinamikus politikai mozgalmak (forradalmak, kibontakozó osztályküzdelmek stb.) a társadalmi szervezettség kibontakozásában fontos erők.²² A szocializmus útjára lépő társadalmak különösen jól használják ki a politika emelőit népek társadalmi kapacitásának fejlesztésében.²³ Az érdekeknek az a sokszínű vizsgálata, ami napjainkban folyik, megint a politika mai problémáinkhoz való jobb alkalmazásával készíti elő újabb kapacitások feltárását és mobilizálását.

d) A népek szervezési kapacitásának mikénti alakulásában nem lebecsülendő szerepe van a *nép általános kulturális, művelődési szintjének*, s újabban a *tudományos intézményeinek*. A népeket korábban a „gyakorlat” tanította szervezni, s ez mint szervezési tapasztalat élt és öröklődött generációk során. Nem lebecsülendő ennek a szervezési tapasztalatnak a szerepe ma sem, de a modern társadalmakban mégis egyre inkább a racionális képzési rendszerek a szervezési kulturáltság forrásai.

Általánosságban a nép műveltségi foka bizonyára szoros kapcsolatban áll a szervezési kapacitással, a nagyjából azonos műveltségi szinten levő népek közötti különbségeket az *alap-, közép- és felsőfokú képzési rendszerekben levő minőségi eltérések is magyarázzák*. A szervezési kapacitás szubjektív emberi oldalról való fejlesztésében külön szerepe van a szervezők (managerek) képzési formáinak is. Ma már egyértelműen elismert az, hogy a német nép szervezési kapacitásának kifejlődésében nem lebecsülendő szerepe volt a múlt századi ún. mandarin tudós képzőnek. A német egyetemeken kialakult tudományos iskolák sajátos tudós képzési eljárásai nem csupán azt segítették elő, hogy a múlt század utolsó harmadától az I. világháború végéig a természet- és társadalomtudományok egész sor ágában a világ élvonalában volt a német tudo-

²² Vö.: Gunnar Myrdal: *Korunk kihívása: a világszegénység*. (Gondolat, Bp. 1974.) 281. s köv. old.

²³ A politikának a szocialista társadalmi fejlesztésében betöltött funkciójáról lásd Kulcsár Kálmán: *Társadalom, politika, jog*. Gondolat Kiadó, Bp. 1974.

mány, hanem azt is, hogy hatalmas szervezési kapacitásokat biztosítottak a termelés, a kultúra fejlesztéséhez, majd a háborús célokhoz is.

Napjainkban viszont a japán elitképzésnek van dokumentálható szerepe a japán szervezési kapacitás fejlődésében.²⁴

e) A szervezés iránti szükséglet fejlődésében s ezzel párhuzamosan a szervezési kapacitás kibontakozásában, noha áttételekkel, de kétségtelenül közrehat a városiasodás jelensége. A települési struktúra átalakulása a termelés, gazdálkodás s egy sor más társadalmi tényező függvénye. A városiasodással és a város környéki konglomerátumok keletkezésével fokozódik a szervezési kapacitás. Abból a körülményből kifolyóan is, hogy ezek a bonyolult rendszerek egyszerűen létre sem tudnak jönni egy sor szervezési feladat sikeres megoldása nélkül. Minden nagy város a társadalmi (szociális), településfejlesztési (kommunális) stb. komplex feladatoknak olyan tömegét produkálja, amelyek „próbára teszik” a vezetés és szervezés kapacitásait. Az USA városi konglomerátumai, vagy akár a Ruhr-vidék város csoportjai a települési struktúra belső munkamegosztásának és kooperációjának fejlett rendszeréről tanúskodnak. A fejlett városi rendszer (különösen a metropolis) az infrastruktúra, közlekedés, környezetvédelem stb. problémáinak a megoldásával a népek szervezési kapacitási szintjének egyik fontos „mutatója” is.

2. A szervezés iránti igény kifejeződésének formális jegyei, valamint a szerveződés alaptípusai

A társadalmi mechanizmus alrendszerait — a termelést, az államigazgatást, a társadalompolitikát, a tudományos kutatást — más és más időpontban kialakult és módszereiben eltérő szervezési eljárások jellemzik. A különféle szervezési metodikák csak a társadalmi mechanizmus egészébe illeszkedve, illetve az összefüggések és egymásrahatások felderítése után ítéltethők meg. E szervezeti alrendszerek közül valamelyik a társadalmi viszonyok alakulásának és formálásának elsődleges formája. A marxizmus alaptétele az, hogy a társadalom struktúráját, intézményeit az *alapviszonyok*, a termelési viszonyok határozzák meg. Ezért — csak a forma oldaláról nézve a fejlődést — a termelés-szervezet formája és jellege a modern társadalmi mechanizmust meghatározó szervezeti szektor. Ugyanakkor feladatunk az, hogy a többi alrendszer *specifikus* szervezeti vonatkozásait is felderítsük.

A modern társas viszonyok szervezeti fejlődését áttekintve azt mondhatjuk, hogy a *szervezettség iránti igény* fokozódásával különösen két tényezőnek volt és van döntő szerepe.

a) Minőségi változás lép fel a szervezéssel szemben támasztott követelményekben, ha egy szervezet belső strukturaltsága (részek közötti specializáció) megnövekedett. Mások azt mondják, hogy ha valamilyen társas képződmény bizonyos nagyságrenden túlnő, akkor a korábban egyébként eredményes szervezési eljárásokkal már nem lehet tovább fejleszteni. A nagyságrendet azonban itt bizonyos fokig tág értelemben kell felfognunk. Egy „egészen kicsi”,

²⁴ Az igazgatási „elitnek” a szervezési kapacitást emelő funkciójáról, és arról, hogy ezt a funkciót egyes európai társadalmakban hogyan látják érdekes komparatív munka: J. A. Armstrong: *The European Administrative Elite*. Princeton University Press, 1973.

ügynevezett mikroorganizmus, belső összetettségét tekintve annyi részből állhat, hogy az ezek közötti munkamegosztás és kooperáció már új, magasabb fokú szervezést igényel. Egy szervi rendszer egységének „nagyságát” tehát a *belső strukturalizáltság alapján kell felfognunk*. Kézenfekvőnek látszik annak a tételnek az igazsága, hogy a modern társadalmakban a termelés, az állam, a tömegpárt, a kutatás stb. olyan bonyolult és összetett struktúrákat alakított ki, amelyek már minőségileg más követelményeket támasztottak a szervezővel szemben, mint a korábbi fejletlenebb struktúraállapotokban.

b) A modern társas szervezettség fejlődését és új módszereinek a kialakulását feltétlenül előmozdították a *konfliktus helyzetek*. Ha valamilyen társas viszonyrendszerben *rendkívüli vagy korábban nem ismert nagy feladatok álltak elő*, akkor ezek a szituációk ugrásszerűen felnövelték a szervezővel szemben támasztott igényt. Ilyen helyzet a gazdaságban a *verseny*, a *gazdasági válság*, az államéletben a *háború*, a *forradalom*, vagy a *puccs*, *kormányválság* időszak, a *sztrájkok*, *tömegmegmozdulások periódusa*. Az előbbi szituációk felfokozták az igényeket általában a tudományokkal szemben. Különösen a háború, gazdasági válság és általában minden olyan szituáció, amikor az állam és a társadalom irányításának mechanizmusa úgy érzi, hogy a tudományra támaszkodva tud csak valami „rendkívüli” problémát sikeresen megoldani. A konfliktushelyzetek kialakulásai minden esetre nagyban hozzájárultak a szervezéstudományok keletkezéséhez és fejlődéséhez is. Ha túlzásnak is tekintjük azt az állítást, hogy a szervezéstudományok igazán csak a háborúkban fejlődtek, annyiban igaz, hogy a társadalmi konfliktus nagy „mozgató erőnek” bizonyult a szervezési gyakorlat és elmélet fejlődésében.

c) A modern társadalmak egyes fontosabb szervezeti alrendszereiben volta-
képpen kétféle — egymással ellentétparba állítható — szervezési gyakorlat, illetve alapkoncepció küzd egymással.

c/1. Vannak struktúrák, amelyek elsősorban *ön- és belső szerveződésükön alapulnak*. Mi *természeti-formális* szerveződésnek neveztük ezt az organizációs folyamatot. Az elnevezés azt akarja kifejezni, hogy a tudatot megelőző, természeti világ mozgása az, amelyik elsősorban „struktúrát”, „formát” (szervezettséget) ad. Ez a szervezési koncepció abból indul ki, hogy minden struktúrának elsősorban „*saját*, *belső érdeke*” viszonyainak fejlesztése és tökéletesítése. Egy-egy társadalmi viszonycsoport — gazdasági alap által körülhatárolt keretben — az „élet diktálta” követelményeknek megfelelően, azok által meghatározottan strukturalizálódik. *Nem kívülről vagy fölülről* határozzák meg a feladatmegoldás rendjét, hanem maga az adott viszonyrendszer önmaga belső erőiből táplálkozva találja meg a probléma megoldásának módját. Ez az *önszerveződési eljárás* a domináló egyes társadalompolitikai mechanizmusokban (mozgalmakban, pártokban), de megfigyelhető bizonyos államrendszerekben is. (Ilyen pl. a közvetlen demokrácia elsődlegességén alapuló néhány kis

²⁵ H. Fayol, az igazgatástudomány klasszikusa az *adminisztráció* fejlődésében nagy szerepet tulajdonított az I. világháborúnak. Erről elemző tanulmányt is készített. Szinte példáját „másolta” irányzatának neves folytatója L. Gulick. Kis könyvében részletesen kimutatja azt a hatalmas átalakulást, amely az USA kormányzati rendszerében, hivatali apparátusaiban a II. világháborút közvetlenül megelőző és világháború alatti években végbement. L. Gulick: *Administrative Reflections from World War II*. Greenwood Press, Westport, Connecticut 1971.

állami-politikai struktúra, illetve az öngazgatási elveire épülő állami mechanizmus.)

c/2. A szervezés másik alapformája a *külső irányítású, hierarchikus szervezés*. A mi terminológiánk szerint ez a *racióális-formális* szervezési koncepció, amelyik mintegy a szervezendő materián kívül és felül állva, a struktúra „alacsonyabb pozíciójú” elemeit *fel akarja emelni* a maga szervezettségi szintjére. Azért nevezzük formálisnak ezt az eljárást, mert abból indul ki, hogy a szerveződő viszonyok alakszerűségét kell először megváltoztatni, s ezt fogja követni a tartalomnak a formához való igazodása. Ez a szervezési módszer feltételezi, hogy a rendszeren (alrendszeren) belül van egy vezetési központ, amelyik jobban kifejezi az egész rendszer érdekeit, szükségleteit, mint a rendszer egész belső állapota és struktúrája. Ebben a szervezésben a rendszertől viszonylagosan különvált (hierarchikus), vezetés van, s ennek a központnak autoritása van arra, hogy a többi rendszerelemet engedelmességre kényszerítse. Formálisnak azért is nevezzük ezt a módszert, mert nem a struktúra egészének meggyőződéses közreműködését kívánja a feladatmegoldásban, hanem csak előírt formáknak való megfelelést. Ez az alakszerű, formális szabályoknak „engedelmeskedő” magatartás adja a szervezeti hatékonyságot. Ezt a formális szervezési koncepciót egyes szervi alrendszerekben *bürokratikus* vagy *üzemi és militarista* szervezésnek is nevezik. Ez a szervezési rendszer első sorban az iparban, az igazgatási elvre épülő államokban figyelhető meg.

A társadalmi viszonyok szervezettségének egyik nagy alapkérdése az, hogy egy-egy szervezeti alrendszerben, illetve az egész társas szervezeti *mechanizmusban* az *önszerveződési és formális* szervezési elv milyen *arányban áll fenn* egy adott időszakban és melyik a fejlődő, terjedőben levő elv.²⁶ Annak megfelelően, hogy erre a kérdésre milyen választ ad az „elmélet” (egy-egy tudományos nézet) a szervezés tudományos koncepcióit is két csoportba oszthatjuk. „Tartalmi nézőpontú”, „emberközpontú” elméletekre (terminológiánk szerint természeti-formális elméletekre), míg a másik oldalon a bürokratikus, formalista (terminológiánk szerint racionális-formális) elméletek állnak. A marxizmus—leninizmus abból indul ki, hogy a szervezés iránti szükségletet, mint tudományt fejlesztő erőt, magában a társadalmi viszonyok ilyen vagy olyan alakulásában kell keresnünk. Ha kétfajta elméletcsoportot állítunk fel, akkor elsősorban társas szervezettség valóságában kell bizonyítanunk e két alaptípus létét.

A szervezés iránti igényt a termelőerők újkorban meginduló „felgyorsuló ütemben” való fejlődése bontakoztatta ki. Az ember társas viszonyaiban mindig volt — időnként már a kapitalizmus előtt is impozáns teljesítményű — szervező munka. A termelés modern kori fejlődése azonban megsokszorozta az organizációs munkával szembeni követelményeket, s ezzel elindította a szervezés professzionalizációját és tudománnyá válásának folyamatát.

²⁶ A kapitalizálódással párhuzamosan egyre erősödött a formalista (bürokratikus, üzemi, militarista) szervezési eljárás társadalmi szerepe. Ennek — a korábban csak államiságra jellemző — „felülről jövő” szervezésnek meg vannak a maga korlátai. Már F. Hegel is látta, hogy vesztélyben forog az optimális arány a felső és önszerveződés között. „Némi idő óta — írja — mindig felülről szerveztek, s ez a szervezés volt a fő törekvés, de az egésznek alsó, tömegszerű részét könnyen többé vagy kevésbé szervezetlenül hagyták. Pedig rendkívül fontos, hogy szervessé váljék, mert csak így erő, hatalom, különben halmaz csupán, szétforgácsolt atomok tömege.” F. Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1971. 316. old.

3. A szervezés professzionalizációjától a szervezés tudományáig

a) Az ember organizációs tevékenységeinek és azok teljesítményeinek hosszú történeti múltja van. Nagy kérdés tehát, hogy mettől kezdve tekinthetjük ilyen jellegű munkájának eredményeit egyrészt *professzió*, másrészt *tudomány* produktumának. A proletariátus uralomra jutásával olyan változás történt a társas viszonyok fejlődésében, amittől kezdve az ember racionális, tervező-szervező tevékenysége minőségileg másnak látszik, mint annak előtte. Racionális szervezési eljárások azonban a kapitalizálódás történelmi korszakától kezdődően léteznek, és az első szervezéstudományok már a múlt században létrejöttek.

A szorosan vehető szervezéstudományok kezdeteit a XIX. század utolsó harmadára vagy még későbbre, a századforduló idejére tehetjük. A szervezetek nagyságrendjében történt strukturális változások, a szervezőkkel szemben támasztott új követelmények, a verseny kiéleződése, a válságok fenyegető veszélye voltak azok a motívumok, amelyek új tudományos megközelítések kialakítását előmozdították.

Az ipari termelés szervezetével és működésével kapcsolatban ettől az időszaktól kezdve az eddigittől jelentősen eltérő professzionista (hivatásos szervezői) és tudományos nézetek alakultak ki. Ezek bizonyos csoportjait tekinthetjük a *szűken* értelmezett szervezéstudományoknak. A szervezetekre vonatkozó különböző megközelítések közül ehelyütt elsősorban csak *e szorosan értelmezett szervezéstudományok kialakulását kívánjuk bemutatni*. E szervezéstudományok előzményei is visszavezethetők lennének akár a XVIII—XIX. század fordulójára is, de ezeknek az elmélettörténeti gyökereknek a feltárását nem tartjuk feladatunknak.²⁷

b) A szorosan vett szervezéstudományok, akár szocialista, akár polgári társadalmi fejlődés összefüggéseiben nézzük azokat, meglehetősen „fiatal” tudományoknak tűnnek; más, „klasszikusnak” tekintett tudományokhoz (mint pl. a közgazdaságtanhoz, jogtudományhoz stb.) viszonyítottan. Ez a körülmény azonban nem mentesít bennünket az alól a kötelezettség alól, hogy a szervezésre vonatkozó különböző nézetrendszerek vizsgálatánál a *történetiséget* alkalmazzuk. A marxista módszer alapkövetelménye az, hogy a társas viszonyokra vonatkozó minden tudományos vizsgálatban derítsük fel a tudományos nézetek megjelenésének időszakát, s e nézetek történeti alakulásának folyamatát. E feltétlen helyes tudományos aspektus mellett a szervezéstudományok pontos történeti alakulásának feldolgozása és bemutatása mellett szól az is, hogy a nemzetközi élvonaltól, a legfejlettebb szervezési koncepciók alkalma-

²⁷ A szervezés modern társadalmi jelentőségének a felismerését, sőt a szervezésnek mint tudománynak az ideológiai alapjait gyakran visszavezetik Saint Simon munkásságára. Ő mint a modern társadalom oly sok lényeges sajátosságának (mint pl. az iparosodás) a felismerője kétségtelenül azt is érzékelte, hogy a társadalom tervszerű, szervezett irányításának új korszaka kezdődik. A szoros értelemben vett szervezéstudomány megalapozójának azonban nem tekinthetjük. Saint Simon szervezéssel kapcsolatos nézeteire vonatkozóan lásd: B. M. Gross: *The Managing of Organizations*. Free Press, Glencoe 1964. I. köt. 116—117. old.

Vannak akik még korábbi időszakban keresik a szervezéstudományok eredőjét, s Adam Smith munkásságában vélnek felismerni az új szervezési szemlélet megjelenését. Vö.: J. B. Miner: *Management Theory*. Macmillan, New York—London, 1971, 151. old.

zásától elmaradó társadalmak tudományai helyzetükről reális képet csak ilyen módszer alkalmazásával nyerhetnek. A pontos, megbízható *tudománytörténet* egyenesen *feltétele* saját szervezési tapasztalatainak és az azokra vonatkozó tudományos elképzelések *értékelésének*. A szervezésre vonatkozó elméleti jelentőségű koncepciók történeti feldolgozása és a mai erőfeszítések, szervezési kezdeményezések összevetése, a reális helyzetelemzés *feltétele*, és a szervezéstudományok továbbfejlesztésének is kiindulópontja lehet.

c) A szorosan vett szervezéstudományok kialakulásának kezdeteit kutatva szükségszerűen találkozunk a *szervezés gyakorlata és a szervezés elmélete viszonyának dialektikájával*. Történeti tapasztalat bizonyítja, hogy az igazi szervezéstudományok iránti igény valamiféle *új társadalmi szükséglet* jelentkezésére vezethető vissza. A társadalmi viszonyok fejlődésében végbemenő anyagi és felépítményi változásokkal hozható összefüggésbe minden új tudományos megközelítés a szervezésben is. A szervezéstudományok kialakulásánál különösen jól dokumentálható az, hogy a társadalom adott szakaszban kielégülődött új *igényei mennyire döntően hatnak az ezekre a szükségletekre vonatkozó nézetekre*. Társadalmi igény nélkül ilyen alkalmazási jellegű tudományos nézet nem rendelkezik olyan erővel, hogy önálló tudományos diszciplína alapja vagy része lehessen. Az alapvető motívum a szervezéstudomány kezdetein a társadalmi igény *valami reális probléma újszerű megoldására*. Ilyen igény nélkül az új szervezési nézetek „*idő előtti*”-nek bizonyultak, nem volt szervezési gyakorlatot alakító hatásuk.²⁸ A szervezéstudományok kialakulásának másik sajátossága, hogy tudományos nézetek a korabeli szervezési *gyakorlattól való elhatárolódás, különválás folyamatában jöttek létre*. A tudományos nézeteknek a társadalmi meghatározottság mellett is van viszonylagos szabad mozgásterük, „*előrefutási lehetőségük*”, az alapra és intézményekre pozitív hatásokat gyakorolhatnak. Éppen azok a szervezési koncepciók bizonyultak a szervezéstudományok történetében igazán hatékonyak és előremutatóknak, amelyek adott körülményeik társadalmi-szervezeti valóságot reálisan értékelték, a társas és szervezeti viszonyok változásának irányait többé-kevésbé felismerték, és a *fennálló szervezési gyakorlattal való szakítás praktikusán elfogadható programját munkálták ki*.

A szervezéstudományok történeti alakulása azonban dokumentálja azt a tapasztalatot is, hogy a *tradicionális eljárásokkal való szakításhoz bátorság és kockázatvállalás kell*. Alig volt olyan, az adott szervezési gyakorlat módosítására irányuló új szervezési koncepció, amelyet a „*fennálló szervezési állapot*”, a status quo *örzői ne opponáltak* volna erősen. Az új tudományos nézeteket sokszor épp a fennálló, elfogadott „*tudományra*” való hivatkozással utasították el. Az újjal való szembenállás olyan erős volt, hogy az első szervezéstudományi koncepciók kidolgozóit gyakran egzisztenciálisan is üldözték.²⁹ Az új tudományos eljárásoknak a szervezési gyakorlatba való behatolása nem volt

²⁸ „Klasszikusnak” tekinthető példa erre az, hogy C. Babbage az 1830-as években egy sor olyan gondolatot megfogalmazott, amelyik a taylorizmus alaptétele lett. Mivel nem volt társadalmi igény, ilyen ajánlásokra, a tudomány történetében ezeket az elveket teljesen a taylorizmusba korporálva ismeri már többnyire a tudományos közvélemény is.

²⁹ A legközismertebb az az ellenállás, amelyre a managerek és munkások F. Taylor módszertani újításait fogadták. Vö.: Szentpéteri István: *A taylorizmus mint a klasszikus polgári szervezésen üzemszervezéstudományi ága*. Gazdaság és Jogtudomány MTA. IX. Osztályának Közleményei IV. (1970.) 65. s köv. old.

„sima út”, az új koncepciónak nagyon erősen meg kellett küzdenie önmaga elfogadtatásáért.

d) A szorosan vett szervezéstudományi ágazatok kialakításában vezető szerepet játszó személyiségek jóformán valamennyien a *gyakorlat oldaláról indultak el*. Szinte valamennyi klasszikus iskola alapításában döntő szerepet vivő „tudós” *professzionista szervező volt*, gyakorló szervezői tapasztalatai szolgáltatták az „alanyanyagot” a szervezés új elméleteinek kidolgozásához. E sajátosság megvilágítása érdekében foglalkozni kell a „szervezői hivatás” (professzió) keletkezésének folyamatával.

A mai értelemben vett szervező köztudottan akkor alakult ki, amikor a szervezés társadalmi gyakorlatában a „manager” szó használata polgárjogot, illetve sajátos tartalmat kapott. A manager az a „szakember”, *aki élethivatás-szerűen — akkor még tapasztalati úton szerzett — szervezési ismereteinek hasznosításával foglalkozik*. A manager előtt a szervezői funkció a vállalkozói és a különböző képesítésű szakemberi (mérnöki, közgazdasági, jogási stb.) feladatokkal szétválasztatlanul elegyedett. Az üzemben belüli munkamegosztás fejlődése hozta létre azt az új professziót, amelyben *valamilyen* szakember korábbi alapképzettségétől elváló, *új tudásával* válik hasznossá, s később egyre inkább nélkülözhetetlenné a termelési folyamatban. A manager már nem „eredeti” képzettségével értékes az üzemben, hanem a *szervezési, irányítási, igazgatási, vezetési ügyességével és tapasztalatával*. Ilyen funkcióra természetesen korábban is szükség volt, de ez akkor még más funkciótól nem határolódott el. Régen ezeket a funkciókat nem *speciális ügyessége* alapján gyakorolta valaki a társadalmi munkamegosztásban, hanem „*születési jog*” (arisztokratikus közmeggyőződés volt korábban, hogy a vezetőkészséget örökölni lehet), majd a *tulajdonjog* alapján (a tőkével való rendelkezés „természetes velejárója” a vezetési ügyességnek). A managerek előtt tehát ezeket a funkciókat az üzemi munkamegosztásban specializálódó különböző szakemberek (mérnökök, közgazdászok, jogászok stb.) látták el. A feudalizmusban *születésen*, a klasszikus kapitalizmusban a *tulajdonon*, a századfordulón a *speciális képesítésen* alapuló vezetési pozíció és ügyesség *után* jött létre a *manageri professzió*. A munkamegosztás fejlődésével az igazgatás szükségszerűen kivált az alapszakmák professzióiból.

A szorosan vett, új szervezéstudományi irányzatok klasszikusai között nem véletlenül találunk elsősorban *mérnököket*. Az erősen matematizált képzés a mérnökökben fejlesztett ki hajlamot arra, hogy formalizált eljárással egyik helyen alkalmazott módszereket átvigyenek más területekre. A mérnök képzettségénél fogva alkalmasabb volt arra is, hogy az organizációs viszonyok *minőségi elemeit kvantifikálhatóvá tegye*. A managérséghez — az előbbi hajlamok mellett — az is kellett, hogy az üzemi viszonyok realitását jól mérje fel, a parancsok és hatások összefüggését ne csak a „kiváncosra”, hanem az „igazi valóságra” alapozva érzékelje. A managerek között az említett készségek szerint természetesen nagy különbségek voltak, de kétségtelenül a munkamegosztásban elfoglalandó hely kivánt meg ilyen ügyességeket, indított fejlődésnek a modern társadalmakban egyre nagyobb szerepet kapó professziót.

A szervezés tudományai csak akkor jöttek létre, amikor a *szervezési professzió* (a managérség) *társadalmilag elfogadottá vált*. E professzió gyakorlása és annak tudománya között is határvonal van. A szervezés tudományai úgy

jöttek létre, hogy szakítást jelentettek egyfajta szervezési *gyakorlattal*, *szakítást* tehát a *professzióra* vonatkozóan addig elfogadott közmeggyőződéssekkel és értékekkel. A szervezés első nagy tudósai elsősorban nem „tudományt” akartak alakítani, hanem a szervezés addigi gyakorlatában akartak forradalmat végrehajtani. A szervezési gyakorlatot alapvető mértékben azonban az nem képes gyökeresen megváltoztatni, aki teljesen „azonosult a tapasztalattal”. A szervezés nagy horderejű reformereinek tudományos *elvre* és *módszerre* volt szükségük ahhoz, hogy a szervezeti valóságot meg tudják változtatni. Az első szervezéstudományi koncepciók kétségtelenül *tapasztalati* alapon igazolt „elméletek”, illetve inkább metodikák. A „szervezeti valóság” világának megváltoztatására irányuló propozíciók éles harcban álltak a szervezés professziójában adott időben elfogadott elvekkel és módszerekkel. A szervezés tudományai tehát a szervezés gyakorlóinak (professzionistáinak) tapasztalataiból és kísérleteiből származó tudományok lettek, de olyan professzionistáké, akik *főlé tudtak emelkedni saját korábbi énjük és egész hivatásrendjük gyakorlatának, tapasztalati rendjének*. A szervezés első klasszikusai tehát elméleti érzékkel és az adott korbeli szervezési eljárásoktól való viszonylagos elhatárolódási képességükkel is kitűntek környezetükből. Az első klasszikus szervezéstudományi koncepciók kidolgozói — amint korábban ezt jeleztük — jóformán valamennyien gyakorló (professzionista) szervezők (managerek) voltak. A szervezés gyakorlata és a szervezés tudománya azonban a társadalmi munkamegosztásban külön funkciót tölt be, így szükségszerűen elválík egymástól. Jól dokumentálja ezt az a tény, hogy míg korábbi elméletek produkálói szinte valamennyien gyakorlati emberek voltak, addig a XX. század első évtizedeitől egyre nagyobb arányban, a XX. század közepétől pedig szinte kizárólagosan valamennyi jelentős, új szervezéstudományi felismerés, illetve koncepció az „*elmélet*” *embereitől származik*. Ma már az egyetemek, tudományos intézetek a szervezéstudományok művelésének fő műhelyei, bármennyire szoros a gyakorlattal a kapcsolat, az elméletalkotás elkülönült funkcióvá vált.³⁰

e) A szervezéstudományok kialakulásában a szervezési tapasztalat jó megragadásának és általában a szervezeti viszonyok reális értékelésének különleges szerepe volt. Minden szervező professzionistának a századforduló idején már volt bőséges *tapasztalatból származó szervezési ismerete*. A túlnyomó többségnél azonban a gyakorlatból származó ismeretanyag nem volt elégséges ahhoz, hogy saját módszerein felül emelkedjék, vagy éppen valami tudományos koncepciót kidolgozzon. Egyrészt, *nem tudtak elszakadni a gyakorlatban spontán módon meghonosodott metodikáktól, a tradicionális szervezési eljárásoktól*, másrészt viszont — teljes szubjektívizmusba esve — *a szervezés megjavításának lehetőségeit alapvetően személyi képességeik függvényének tekintették*. A múlt századi vezetők, „managerek” világában az is meggyőződés volt, hogy „*korlátlan lehetőségek*” előtt állnak, s minden rajtuk múlik. Ez volt az ún. „*nagyember*” típusú vezetés korszaka a gazdaságban, a később, a XX. szá-

³⁰ Annak illusztrálására, hogy az utóbbi évtizedek szervezéstudományi fejlődésében milyen döntően a hivatásszerűen kutatással foglalkoztak kerültek túlsúlyra, az USA-ból hozhatok példát. Az 1940-es évektől kezdve a szervezés, illetve vezetés-tudomány fejlődéséhez legnagyobb mértékben hozzájáruló 36 személy közül csak 4 nem tekinthető egyetemi vagy tudományos intézeti kutatónak. Vö: J. B. Miner: *Management Theory*. Macmillan, New York—London, 1971. 152—153. old.

zad első felében ez lett az alaptípus a politikában is.³¹ A szervezéstudományokat kezdeményező professzionista szervező szakított mindkét fennálló vezetői habitussal: vállalkozott a szervezési tradíciók megreformálására, de nem esett a szubjektívizmusba, és az eredményesebb szervezési produktumot kollektív termékként fogta fel. Az új típusú managertudomány tehát — mai szóval — kezdeteitől fogva rendszerszemléletű volt: nem a szervezet egyes részeit kell fejleszteni, hanem arányosan kell tökéletesíteni a szervezettség minden egyes elemét. Taylor, Lenin, Fayol — koncepciójukat többé-kevésbé időrendben említve — valamennyien a szervezetet, mint egészet (rendszert) fejlesztették, s ezért nézeteik a „nagyember” típusú vezetési stílussal való szakítást jelentették.³²

f) Külön részletesebb megvilágítást igényelne egyes professzionisták azon képességének bemutatása, hogy a szervezeti „valóságot”, „tapasztalatot” miként érzékelték, milyen módon ragadták meg. Ezzel a „tulajdonságukkal” lényegesen különböztek a többi professzionistától, akik meg voltak győződve, hogy ők is „nagyon jól”, sőt „csalhatatlanul” ismerik a szervezettség világát. Az ismerés jellegében, formájában és módszerében volt a különbség a klasszikusok és az átlag managerek között. A nagy szervezők a szervezeti valóság reális megismeréséhez valami tudományos jellegű” eszközt találtak.

A szervezéstudományok első klasszikusai a szervezeti valóság megállapításánál nem hagyatkoztak a többi managernél használatos alapvető eljárásra, amelyet Taylor ironikus kifejezésével „szemmértéknek” nevezhetünk. Valamennyien a szervezeti valóság kvantifikálható módon való megragadásának a módszereit alkalmazták. Ennyiben ez a megközelítési mód valamennyiüknél szociológiai, noha a szociológiai módszertant nem a maga teljességében alkalmazták. Inkább azt mondhatjuk, hogy *quasi szociológusok voltak* ebbeli működésükben, de kétségtelenül: *a valóság empirikus módon való megközelítésének eljárásaira alapozták a szervezeti „helyzetelemzéseket”, és a szervezeti fejlesztés irányait is.*

A „szervezeti valóság” empirikus úton való megragadása még nem szociológia, de ahhoz nagyon közelálló eljárás. A „valóságot” közülük egyesek — szűken — a szervezeti formális viszonyokra korlátozták. A „valóság” megmagyarázásának feltétele az volt, hogy amit eddig egésznek és minőségi jellegűnek tartottak, olyan kis elemekre bontották, amelyeket idő- és számegységben

³¹ Max Weber plasztikus módon ábrázolta azt, hogy az „üralmi üzem” a politikában hogyan érleli ki a „karizmatikus” képességű vezető iránti igényt. Ő a „különleges képességű vezetés” szükségszerű terjedését a modern tömegpártok kialakulásával hozza összefüggésbe. „Az aktív tömegdemokratizálódásnak az a jelentősége, hogy a politikai vezér jelöltségét már nem annak eredményeként proklamálják, hogy az illetékesek elismerik a hönorácior-réteg szűk körén belüli helytállását, hogy azután parlamenti fellépése révén csakugyan vezérré válják, hanem maguknak a tömegeknek a bizalmát és hitét szerzi meg, tehát a tömegdemagógia eszközeivel vívja ki hatalmát. Ez voltaképpen ceszarisztikus fordulatot jelent a vezérek kiválasztódása terén.” (Max Weber: *Állam — Politika — Tudomány*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1970. 450. old.)

A „nagyember” típusú vezetőre vonatkozóan lásd alább 41. old.

³² Külön is ki kell hangsúlyoznunk, hogy Lenin a modern állam egyik leglényesebb vonásának tartotta, hogy abban az igazgatás önkénye megszüntethető. Az igazgatási funkciókat gyakorlóktól „...el lehet (és el is kell) venni a kiváltságos, a »főnökösödési« jellegnek még az árnyékát is.” (V. I. Lenin *Művei*. 25. köt. Bp. 1952. 451. old.)

ki lehet fejezni. Ez az „ösztönös szociológusi” valóságfeltárási mód később egyre tudatosabb szociológiai alapokra helyeződött. Az első szervezéstudományi koncepciók tehát tudatosan vagy ösztönösen összekapcsolódtak valami szociológiai elmélethez, illetve módszerhez is. A szervezéstudományok többsége olyan társadalomtudományi koncepcióhoz kapcsolódott, amelyik a „teremtő társadalmi gyakorlatot” előbbrevalónak tekintette, mint az „elméletet”, a valóságos mozgást meghatározóbbnak, mint a formális értékek kódjára alapuló fejlődést. Ha nem is volt mindig tudatos a szociológiai aspektus, egy kétségtelen: a szervezéstudományok a szervezési valóság feltárásának és alakításának korábbi normativista módszereit feladták, és valami más, kvantifikáló (empirikus szociológiai) jellegű módszereket alkalmaztak, és ezekre építették a szervezeti viszonyok szabályozását.

g) Az első szoros értelemben vett szervezéstudományok meglepő időbeli közelségben keletkeztek. A termelés újszerű fejlesztésének taylori módszere ténylegesen ugyanabban az időszakban alakult ki, mint a bolsevik párt szervezésének lenini eljárása. H. Fayol vállalati igazgatáskonceptiója valamivel később publikálódott, de maga a módszer ténylegesen az előbbi kettővel egy időben már „kísérleti”, sőt „működési” állapotban volt. Az állam szervezésének új elmélete kétségtelenül Lenin „Állam- és forradalom” című művétől datálható, noha ezt kiegészítik Lenin gyakorló államszervezői tapasztalatait kifejező későbbi beszédei és publikációi. Ugyanebben az időszakban, az 1920-as években terjesztette ki Fayol igazgatáselméletét az állami viszonyokra is.

A szervezéstudományok első klasszikusai — talán Lenint kivéve — valamennyien azzal az igénnyel léptek fel, hogy általános szervezéstudomány alapjait rakják le. A szervezet- és tudományfejlődés későbbi időszakában bebizonyosodott, hogy ezek a szervezési koncepciók csak a keletkezésük korához viszonyítottan általános elméletek vagy módszerek. Később egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy pl. a taylorizmus érvényes a megvalósító munka szervezésében, Fayol elmélete az igazgatásban, de már fordítva nem. Ténylegesen tehát az első szervezéstudományok ágazati szervezéstudományok kialakulásának kezdetei voltak. Ez nem kisebbíti a kezdeményezők érdemeit, de mégsem tekinthetjük munkásságukat a mai általános szervezéstudomány közvetlen előzményeinek.

III.

A SZOCIALISTA SZERVEZÉSTUDOMÁNYOK KIALAKULÁSÁT ELŐMOZDÍTÓ ÉS HÁTRÁLTATÓ SPECIÁLIS TÉNYEZŐK

1. A szocialista szervezeti viszonyokra ható korábbi érintkezési formák

a) A szocialista szervezeti viszonyok alapján a szocialista forradalmakban formálódtak ki. Újak és a forradalmi tömegek alkotó erejéről tanúskodtak 5 évtizeddel ezelőtt s tanúskodnak erről ma is.

Az új tartalom és forma kibontakozását — ma már egyre több területen felismerjük — egy sor olyan elem, „hagyomány” korlátozza, amelyek múltunkban gyökereznek. Marx tanítása ma is aktuális e viszonylatban: fel kell tárunk azokat a mechanizmusokat, amelyek voltaképpen a múlt (korábbi társadalmi formáció) érintkezési formáinak továbbéléseként hatnak rendszereinkben. Ezek a korábban kialakult érintkezési formák — a forradalmak után is tovább élhetnek, s több rétegben is rá nehezednek a szocialista viszonyokra, s mindenekelőtt akadályozzák a *termelőerők* szabad fejlődését, a racionális társadalomalakítás programjainak a megvalósulását. A szocialista szervezést is behatárolja egy sor, múltban gyökerező forma közvetlen vagy közvetett hatása, visszahúzó ereje. Nézzük ezek közül a fontosabbakat.

A szervezéstudományok általános társadalmi meghatározottságának szemléltetése után ki kell térnünk azokra a *speciális* körülményekre, amelyek e nézetek keletkezésére rányomták a bélyegüket. Mindenekelőtt foglalkoznunk kell azzal a problémával, hogy a vezetői tevékenység mikor és milyen feltételek mellett vált külön tudományos megközelítés tárgyává, s milyen viszony volt e nézetek és az ún. szervezésre (igazgatásra) vonatkozó nézetek között.

Az emberi kultúra legkülönbözőbb területeinek alakításában a vezetői tevékenység jelentőségét régen ismerték. A társadalmi gyakorlatban — természetesen elsősorban a vezetők tudatában — hosszú múltra visszavezethető meggyőződések éltek egyes módszerek hatékonyságáról, mások eredménytelenségéről. A sok tapasztalati ismeret ellenére is mély, elméletinek mondható *racionális* megközelítésekre csak viszonylag későn került sor. Vezetőknek és vezetetteknek tehát mindig voltak *nézeteik, elképzeléseik* a szervezés mibenlétéről, s annak titkairól, de ezekből a nézetekből *tudományosság* igényére számottartó általános elméletek (absztrakciók) vagy éppen koncepciózus rendszerek — a klasszikus társadalomtudományi ágak fejlődési szintjéhez mérten — későn születtek.

E körülmény magyarázatára szolgáló tényezők közül csupán néhány lényeges motívumra mutatunk rá. Valamilyen új intézmény és eljárási mód kialakulásában az ösztönzést közvetlenül vagy közvetve valamilyen *újfajta társadalmi igény* (szükséglet) megjelenése és kifejlődése nyújtja. Az irányítás *elméleti* kérdéseinek megoldása iránt ilyen objektíve meghatározott igény hosszú ideig nem jelentkezett, illetve amikor különös helyzetekben ilyen adódott.

akkor elegendő volt a területre vonatkozó tapasztalati anyag, s a rendkívüli szituáció körülményei által „felfedezett” és vezetőposztokra segített különleges tehetségű államférfi, pártvezér, vállalkozó stb. képessége. A szervezőt nem racionálisan választották és képezték, hanem mint ahogy Engels mondotta „...mindig akadt ember, amikor szükség volt rá”.³³

A szervezésben addig szerzett tapasztalati anyag birtokában levő és az adott szervezeti viszonyokban potenciális lehetőségeit felismerő és kiaknázó szervező zseni *tehetsége* „elegendő” volt a problémák megoldásához, sőt sokszor sok is. Az emberiség politikai tapasztalatok alapján egyenesen félni kezdett a „nagy emberektől” és „szervezőktől”, mert a „palackból szabadult szellemeket” nem nagyon volt módjában arra bírni, hogy állandóan és véglegesen a szó szerint vett társadalmi szükségletek kielégítésén munkálódjanak, ne pedig egyéni ambícióik és céljaik megvalósításán.³⁴ A szervezési viszonyokkal kapcsolatban a konkrét feladattól és helyzettől elvonatkoztató, tisztán elméleti megközelítésű szemléletre hosszú ideig nem volt szükség. A „nagy emberek” többsége — gyakran teljes joggal — megvetette a korabeli idevonatkozó „tudományos eredményeket” azon az alapon, hogy azokban sokkal kevesebb gyakorlatban helytálló és hasznosnak bizonyuló elv és módszer van, mint „amit ők tudnak”. Akik a vezetési-szervezési tapasztalatokat a múltban általánosították is, mint pl. Machiavelli, azok rendszerint tudományukat annyiban és azért művelték, hogy saját politikai elgondolásaikat okosan burkolva mások által megvalósíttassák. Ez a „vezetéstudomány” olyan fülbesúgó tanácsadás volt, amellyel saját konkrét elképzeléseit a hatalmi pozícióban levő vezetőkkel akarta megvalósíttatni.³⁵ A „szervező zsenik” alkotása az adott történelmi helyzethez kötődve megmagyarázhatatlan egyéni képességek terméke volt. A nagy birodalmak (pl. Róma) és olyan hatalmas szervrendszerek, mint a középkori katolikus egyház a mai értelemben vehető tudományos segítség nélkül, spontán módon, a gyakorlati szerveződés sokszor tévedésekkel és bukásokkal terhelt útját járták. A szervezőtudomány iránti igény az egyik oldalon, a társadalom oldalán úgy fogalmazódott meg, hogy szükség van a társadalmilag ellenőrizhető szervezői pozíció sajátosságainak tanulmányozására. Elsősorban azért, hogy e gyakorlatban sokszor veszélyessé váló funkciónak a sajátos törvényszerűségeit az ember megismerje és ezáltal úrrá lehessen fölötte. Másrészt úgy fogalmazhatjuk meg e motívumot, hogy a *struktúrák* „önvédelmi

³³ Engels levele H. Starkenburghoz. Marx—Engels *Válogatott levelek*. Bp. 1950. 547. old.

³⁴ Ennek a „nagyembernek” a szociológiai karakterisztikumait klasszikus módon rajzolta meg Max Weber a *karizmatikus* vezető képében, lényegében olyan periódusban, amikor azok még a történelem színpadán való fellépésre készültek századunkban. L. Max Weber: *Soziologie — Weltgeschichtliche Analysen — Politik*. Stuttgart, 1964. 159. s. köv. old. A polgári szociológia és politikatudomány mind több kritikát gyakorol a „nagyember” koncepció felett. Vö. E. E. Jennings: *An Anatomy of Leadership*. New York, 1960. 1. s. köv. old. „Ember vezetés nélkül” c. fejezet.

³⁵ Machiavelli egyik leghíresebb „vezetéstudományi” munkája a „*Fejedelemről*”, közismerten azokat az elveket és gyakorlati tanácsokat tartalmazza, amelyek segítségével ő elérhetőnek látta, az általa oly kíváncsún tartott 5 olasz állam egyesülését. Vö. Jennings i. m. 38. old. Továbbá A. M. Gyeborin: *Az újkor társadalmi és politikai tanai*. Bp., 1962. 85. s. köv. old.

érdeke" szorgalmazta a szervezéstudományt, mert az önállósuló *vezetési szintekkel szemben* ennek segítségével tudnak védekezni.³⁶

Mindaddig nyilván nem lehetett vezetéstudomány sem, amíg a társadalmi munka megosztásában a *vezetési funkció* valamennyire el nem különült, illetve a „kivülálló” szemével való nézés társadalmi hasznosságát fel nem ismerték. A „tömeges vezető” megjelenése, illetve a vezetői funkciók specifikációja a társadalmi viszonyoknak azon a területén ment végbe először, ahol a *tradicionális vezetési-szervezési gyakorlat valamilyen problémát megoldani már nem tudott*. Ilyen specialisták iránti általános igényt társadalmi-gazdasági tartalmi tényezők bontakoztattak ki, s a materiális tényezőktől függően, s annak alárendelten új formai sajátosságokkal rendelkező szervezetség hódított teret. Ezt az új szervezeti formát *többféleképpen nevezik*, az egyik legáltalánosabban elterjedt terminológiával egyetértően tág értelemben vett *igazgatási* típusú szervezetnek nevezzük.³⁷ Az igazgatási szervezeti forma terjedésével összefüggésben vált a köztudat szerint a szervezés külön funkcióvá a társadalmi munkamegosztásban. A társadalom *hagyományos szervezeti formáihoz* „mindenki értett”, azoknak bárki gyakorlója vagy akár „tudósa” is lehetett. Az állami *képviselési szerveknél* is voltak és vannak bizonyos szervezési funkciók pl., de ezek ellátására nem kellett külön specialista, az ott jelentkező feladatokat a képviselőlet egyes tagjai vagy szervei „mellékesen” látták el. A feudalizmus korának *honorációr tisztségviselője* sem szervező a mai értelemben, mert ő nem élethivatásszerűen, s nem is olyan szakmai ismeretek birtokában gyakorolta ezeket a funkciókat, mint a modern igazgatási mechanizmusok alkalmazottja.

Mik voltak azok a társadalmi-gazdasági tényezők, amelyek az új szervezeti forma terjedését elindították? A kiindulási alap feltétlenül a *termelőerők fejlődésében meginduló felgyorsulás*, amelyek a kapitalizálódással kezdődött. Ettől azonban bizonyos áttételeken keresztül vezet az út az új szervezeti sajátosságokhoz. A vállalkozás szervezeti formáinak reformálási igénye

³⁶ A marxizmus—leninizmus tudományában ez a probléma a materialista történetfelfogás keretében Plehanov munkáiban jelentkezett politikai tartalommal. L. Plehanov: *A személyiség történelmi szerepének kérdéséhez*.

A személyiség történelmi szerepének értékelését illetően, és annak a struktúrának alárendeltségéről a személyi kultusz korszakában számos tanulmány jelent meg, amelyek a materialista történetfelfogás helyes elveit többé-kevésbé változatlanul fenntartották és őrizték. A személyi kultusz következményeinek felszámolási folyamatában a *személyiség* társadalmi politikai szerepéről a hangsúly ismét a struktúrára tevődött át. A struktúra, illetve a „rendszer” meghatározó és elsődleges szerepe különösen a kibernetikai munkákban került előtérbe. Vö.: *A kibernetika filozófiai problémái*. Bp. 1963. J. A. Litterer: *The Analysis of Organizations*. New York—London—Sydney, 1965. 120. s köv. old.

³⁷ A szocialista társadalomtudományokban a *végrehajtó* szerveket az 1930-as évek közepétől kezdve kezdték igazgatási szerveknek nevezni. A Szovjetunió 1936. évi alkotmányának előkészítő munkálatai során keletkezett a szocialista állami munkamegosztás fejlettségét jobban kifejező állami szervei tipizálás, ahol a hatalmi szerveknek alárendelten a *végrehajtás 3 elemre bomlott*: a szorosabb értelmű igazgatásra, a bíraskodásra és az ügyési (törvényességi ellenőrzési) funkciókra.

Az igazgatás szűkebb értelmezése mellett megmaradt egy olyan értelmezése, amelybe belefoglaltak „mindenfajta” végrehajtói tevékenységet.

Az 1960-as években kibontakozó szociológiai irodalomban — bizonyára Max Weber bürokrácia koncepciójának terjedés következményeként — nálunk is kezdik az igazgatás és bürokrácia fogalmakat egymás helyett használni.

mindenekelőtt a *tulajdon koncentrációjával* állt összefüggésben, amikor is olyan nagy termelőegységek jöttek létre, ahol a tulajdonos a termelés irányítását nem tudta már közvetlenül kézben tartani. A szervezet nagyságintjének növekedése tehát feltétlenül az igazgatás önállósulása felé hatott.³⁸ Emellett azonban az igazgatási forma terjedésében az *effektivitás* (hatékonyság) iránti igény növekvő ereje, annak kényszerítő szükségletté válása motivált. Voltak ugyanis nagy szervezetek már korábban is, azonban ezekből hiányzott a főleg gazdasági „nagy eredmény” produkálásának szándéka, s ezek belső strukturáltságukban sem öltöttek fel az igazgatásra jellemző új vonásokat.

Az új típusú vezetők iránti igény tehát az igazgatási *szervezettségi* forma kifejlődésével, s ennek szükségszerű velejárójának: az egyszerű szervezeteknek mechanizmusokká, *makrorendszerekké* válásával *párhuzamosan jelentkezik*. Mindez elválaszthatatlan a szervezeteken belüli munkamegosztás fejlődésével, s ennek következtében azzal, hogy a szervezeti eredmény mindinkább *komplex* tevékenység produktumaként jelenik meg.³⁹

Az irodalomban nagyon erősen hangsúlyozzák a modern nagy mechanizmusok kialakulása és a vezetés-, szervezéstudomány közötti összefüggést.⁴⁰ E nézőpont szerint a szervezéstudomány bölcsője az *államigazgatási apparátus*, s a katonaság szervezete, mert ezek voltak az első igazi komplex makroszervezetek. Ezt a nézetet alátámasztja az igazgatás szocialista fejlődése. Szocialista viszonyok között az államigazgatással szemben a követelmények valóban meg-többszöröződtek, s különösen előtérbe került a gazdaságszervezés funkciója. Nem kétséges, hogy a Szovjetunióban a népgazdaság általános tervezési rendszerének kiépítése volt az egyik legerősebb szervezésmotiváló társadalmi tényező.⁴¹

³⁸ Azt a folyamatot, hogy a modern társadalmakban az *uralom koncentrációja* miként tette szükségszerűvé az igazgatás (bürokrácia) mint „közvetítő”, a hatalom „nevében” eljáró szervezet funkcióját Max Weber dokumentálta legmélyebben. A megváltozott uralmi viszonyok hívták végeredményben létre a bürokráciát. „Mindegyik folyamatos igazgatásra törekvő uralmi gépezetnek — írja — egyfelől engedelmisségre beállított emberi cselekvésre van szüksége azokkal az urakkal szemben, akik a legitim erőszakot igyekeznek monopolizálni, másfelől ennek az engedelmes-ségnek a révén azokra a dologi javakra, amelyek adott esetben a fizikai erőszak tényleges alkalmazásához szükségesek: az igazgatási személynzetre és az igazgatás dologi eszközeire.” (Max Weber: *Állam — Politika — Tudomány*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1970. 382. old.)

³⁹ A szervezeti nagyság és a megoldásra váró feladatok komplexitásának szervezés iránti társadalmi igény alakulására gyakorolt hatását Márton Géza így jellemzi: „Az emberiség történetében olyan területeken találkozunk elsősorban fejlett, valamint a kor igényeinek megfelelő szervező tevékenységgel, ahol a szabályozandó tényezők nagyszámúak és sokrétűek, kölcsönös összefüggéseik pedig bonyolultak voltak.” Dr. Márton Géza: *Fejezetek a bányászati szervezés köréből*. Bp. 1967. 5. old.

⁴⁰ A nagy szervezeteknek a vezetési potenciált korlátozó és elapasztó tulajdonságait különösen a modern amerikai szervezéstudományi irodalom vizsgálta empirikusan. Megtalálható azonban ez a problematika ún. kiscsoport kutatásokban, tehát mikroszervezeti szinten is. Vö. A. P. Hare—E. F. Borgotta—R. F. Bales, *Small groups*. New York, 1962. 516. s köv. old.

A vezetői szint struktúrájának való „túlzott” alárendelődéséből többféle káros következményt levezetnek: Pl. a vezetés erőtlenségét, perspektívtalanságát, személyiség nélküli vezetés elterjedését. Vö. E. E. Jennings id. m. 147. s köv. old.

⁴¹ Szalay Sándor nagyon aláhúzza a Szovjetunió átfogó népgazdasági tervezési rendszerének a szervezéssel szemben támasztott új és hatalmas követelményét. Vö. Dr. Szalay Sándor: *Az ipari kutatás tervezés és szervezése*. Veszprém, 1964. 192. old.

Az új vezetési forma és stílus iránti igény erősödését azonban nem lehet kizárólag a *nagy szervezeti* viszonylatok keletkezésének függvényévé tenni, noha ennek a különös fontossága vitathatatlan. A kis vagy középszervezeti viszonylatok is tudományos megfigyelések tárgyaivá váltak a szervezetek hatékonyságával kapcsolatban támasztott megnövekvő követelmények mellett. Az üzemszervezés, illetve a vállaltszervezés területén vagy például a csoport kutatásban olyan vezetés és *szervezéstudományi* ágazatok alakultak ki, amelyeket nem annyira a viszonylatok makrorendszeréből fakadó problémák megoldása jellemez, hanem „egyszerű” és áttekinthetőnek tartott viszonylatok egyszerű „elemzése”, a szokásostól és a *hagyományostól* való megszabadítása. Ez a tudomány évszázados „hagyományokat” és „előítéleteket” döntött meg, olyanokat, amelyeket nem bonyolultságuk, komplexitásuk miatt nem láttak, hanem a *dinamikus nézőpont hiánya miatt*.

A modern viszonyok hatalmas struktúrái mindenesetre sokkal könnyebben ráébresztik a gyakorlati élet vezetőit arra, hogy ezt a szervezetet *tapasztalati alapon már nem lehet irányítani*. A hagyományos vezetőközpontos szemlélet, amelyik a szervezeti mechanizmusban akarátának készségesen engedelmeskedő apparátust látott, egyre inkább találkozik azokkal az esetekkel, amikor a *struktúra* — saját öntörvényszerűségeit követve — eltorzítja vagy egyenesen félredobja a vezetői intenciókat. A szervezéstudomány iránti vezetői igény tehát annak érzékeléséből származott, hogy az „engedelmesnek” vélt struktúrák a legerősebb vezetői akaratot is béklyókba köthetik.⁴² A szervezés tudományos megközelítése iránti szükséglet tehát a *vezetés oldaláról* egészen más indokkal motiválódott, mint a „struktúrabeliekénél”. A vezetési szint a növekvő, s vele szemben is önálló erővé váló *belső igazgatási struktúrák* „mikénti kezelésének tudományát” kereste.

A komplex makrorendszer által támasztott strukturális igény és az „elemi, sürgető társadalmi szükséglet” hatása, mint vezetés-, szervezéstudományt fejlesztő tendencia mégis talán a *háborúban* a legintenzívebb. A hadsereg békeidőben is az egyik legnagyobb szervezet, háborúban pedig méretei úgy „megsokszorozódnak”, hogy valamiféle „tudományos vezetés” nélkül nagyságrendjénél fogva sem funkcionálhat. A hadseregek iránti „igény” azonban békeidőben is olyan erős, a szorosan vett igazgatási funkciókon kívül is, hogy a társadalom nagy energiáit, tudományos kapacitását és a célok eléréséhez szükséges anyagi erőforrásokat koncentrálnak erre a területre. A háború olyan szituáció a szervezéstudományok fejlődésében, amelynek kihatásait pontosan felmérni alig lehet. Vannak olyan vélemények, amelyek szerint az iparszer-

⁴² A szervezeti nagyságrend szervezéstudomány alakulására gyakorolt hatását azért sem szabad abszolutizálnunk, mert a polgári tudományban ezt a módszert a lényeges tartalmi különbségek elkenésére is használják. Jellemző, hogy egyébként sok tekintetben egyik legszínvonalasabb USA-beli igazgatástudományi munkában is ilyen kitételeket találunk: „A jelenlegi igazgatásban gyakran nagyobb különbségek vannak kis és nagy szervezetek között méreteikből, mint köz-, illetve magántulajdoni jellegükből folyóan. Pl. egy 1000 ágyas és egy 50 ágyas kórház között sokkal nagyobbak a szervezeti és adminisztrációs problémák közötti különbségek, mint azok az eltérések, amelyek abból erednek, hogy az egyik kórház magán, a másik pedig köztulajdonban van.” H. A. Simon—D. W. Smithburg—V. A. Thompson: *Public Administration*. New York, 1956. 8—9. old.

vezés jóformán csak „átvette” a korszerű hadseregszervezési módszereket, de még talán mindig csak „megközelítette a hadseregszervezés színvonalát”.⁴³

b) A társadalmilag jelentősnek érzékelt probléma tudatosulása, és megoldási igényként való kivetítődése mellett, a megoldásokra vonatkozó *önálló tudomány*. Ennek több hátráltató oka is van a szervezés területén. Az egyik a gyakorlat és elmélet közötti ellentmondás történelmi periódusonként különféle megjelenési formában rejlik. Minden szervezeti szektorban a rendszer alapjainak lerakása során a *professzionista*, hivatásszerűen szervező tartja magát kizárólagosan illetékesnek és alkalmasnak a szervezeti problémák megoldására. A múlt században még a *társadalmi alapon* — „laikus” módon — szervező és a *hivatásszerűen szervező* közötti ellentmondásból bontakozott ki a külön *szervezői funkció* elismerése. A XX. században viszont már a professzionalizmus a szervezésben igyekezett körülbástyázni — nem mindenben jól felfogott — *érdekeit* a tudományos megközelítésekkel szemben. Mindezek után nem csodálható, hogy a nagy és hatékony szervezetek megszerveződését nem követte rögtön külön vezetés- vagy szervezéstudomány kialakulása sem a kapitalizmusban sem a szocialista forradalmakat közvetlenül követően. A környezetből, történelmi miliójából „hegyként” kiemelkedő szervező zseni („nagyember”) helyét ugyan a „kisebbskaliberű” szervező *specialista* foglalta el, de benne maradt a „nagyemberi mentalitásból” annyi, hogy saját szakismeretén kívül más tekintélyt nem nagyon akart elismerni. A „nagyember” az egész társadalom csalhatatlan tanítómesterének tartotta magát, a professzionista szervező „birodalma” ugyan nagyon szűkült, de ezen belül ő is „uralkodónak” és „legnagyobb tekintélynek” érzi magát. Mindkettőjük alapvető funkciója a *valóságos, szervezeti viszonyok alakítása volt*, amelyet ők a konkrét *feladatok* (célok) megvalósításán keresztül kívántak szolgálni. A „zseniknél” ugyan még a „feladat” tartalmának kialakítása is annyira sajátos belső döntésben formálódott meg, hogy annak külső célmegvalósító jelleget aligha lehetett kölcsönözni. Mindkét vezető annyira benne élt a *megvalósító folyamatban*, hogy a szervezésről alkotott nézeteiket általában meghatározta az a speciális feladat, amelyet rendszeresen végeztek, az a környezet, amelyben tevékenységüket kifejtették, s az a korszellem, amely alatt világnézeti alapállásuk kifejlődött.

A társadalmi viszonyok különböző szervezeti szektoraiban a *szervezés tudományos megközelítése* iránti igény a fejlődés egy újabb szintjén jelentkezett. A specialisták közötti tehetségbeli különbségek, s a produktívabb szervezők teljesítményei arra készítetik a szervezeti autoritás birtokosait, hogy a gyakorlati szervezőket *tapasztalataik általánosítására* ösztönözzék. A szervezés „tudósa” elkülönült funkciót lát el, még akkor is, ha a „gyakorlatban” dolgozik. Valami többet akar kimondani, mint amit közvetlen tapasztalatai engednének, valami *általánosabb törvényszerűséget fogalmaz*, mint ami csak az ő konkrét helyzetére érvényes. Amikor valamilyen szervezett társadalmi viszonylatban a helyzet már olyan szintre ér, hogy a tudományos megközelítést, mint különálló funkciót *jogosnak és szükségesnek* ítélnék meg, akkor egyre határo-

⁴³ Vö. Dr. Márton Géza: *Fejezetek a bányászati szervezés köréből*. Bp. 1967. 5. old. A II. világháborúnak a szervezéstudomány fejlődésére gyakorolt hatásáról l. továbbá Dr. Szalai Sándor: *Az ipari kutatás tervezés és szervezése*. Veszprém, 1964. 192. old.

zottabban elválik a *gyakorlati szervezői funkció*, s az ezekkel a viszonyokkal *elméletileg foglalkozó tudósi funkció*.

A professzionalista és tudósi funkció elkülönülése természetesen egyáltalán nem valami éles, könnyen felismerhető fejlődési határ a szervezetek életében. Az sem törvényszerű, hogy közöttük erős konfliktusok alakuljanak ki. Az ágazati szervezőtudományok kifejlődése azonban több szemléletes példát tartalmaz arra, hogy a professzionalista szervezőből az általánosítás igényére számottartó — tehát tudósi funkcióra vállalkozó — személy, milyen ellentmondásokba került azokkal, akik a szervezés gyakorló státusaiban maradtak.

Szocialista viszonyok között a probléma sokkal bonyolultabban jelentkezik. Egyrésztől alapvetően az érdekezésség felé hat a tulajdon szocialista formája, s a hatalom jellege, mindezek a professzionalistától és tudóstól egyaránt a fejlődést előmozdító proposíciókat kívánják. A szervezeti fejlődés bizonyos fokán mégis fellelhető relatív ellentét a gyakorlati szervező és a tudomány vagy pontosabban annak egyes képviselői között.⁴⁴ A szervező professzionalista gyakran „megrendelő” a tudomány világában, s előfordul az, hogy a kutatók szerint az optimális megoldást nem lehet beleszorítani azokba az elvekbe és mutatókba, amelyeket ő a megbízás során ad. A tudományos szervezés iránti szükségletet másként foghatja fel a *vezetési szint*, mint az *igazgatás szektora*, ahová tartozó személyek egyben a konkrét szervezési feladatok megvalósítói. Az utóbbiakban kialakulhat az az érdeklődés, hogy *saját eljárásaikat és módszereiket mint tudományosokat ajánlják a vezetési szektornak új problémák megoldásához*. Ezt a legjobb szándékkal tehetik, mert szakismertük az esetek jelentékeny részében valóban elegendő bizonyos speciális feladatok kivitelezéséhez, azonban a bonyolultabb problémákra már az optimális megoldást nem biztos, hogy megtalálják.

c) A vezetési, szervezési viszonyokra vonatkozó tudomány késői kialakulásának általános okaként meg kell említeni egy olyan sajátos körülményt is, amelynek fennforgása korábban igen erős gátló tényező volt, de ma sem szűnt meg maradéktalanul hatni. A szervezési viszonylatok — már az előbbi fejtegetésekből kitűnt — akkor is *általános társadalmi jellegűek és érdekűek*, ha speciális területi vonatkozásúnak tűnnek. A politikai szervezeteket nézve mindenki kézenfekvőnek látja azt, hogy az alkalmazott módszerek és eljárások tudománya alapvetően érinti az *uralkodó osztály érdekeit*. Éppen ilyen kézenfekvő az egész rendszer alapvető érdekeit érintő jelleg a hadsereg szervezésében és általában a hadászatban. Általánosíthatjuk azonban az előbbi példákat, s minden külön bizonyítás nélkül is kimondhatjuk, hogy *bármely szervezeti rendszer tudományos elemzése a vezetési szint alapvető érdekeit érinti*. Ennek az alapvető érdeklődésnek egy formális kívánalma van: sem a szervezési gyakorlat rögzített tapasztalatait, sem pedig a szervezés tudományos eredményeit nem kívánatos „illetéktelenek” számára hozzáférhetővé tenni.⁴⁵ A legegyszerűbb szervezési problémák megoldásánál is ismeretes az a tény, hogy a be-

⁴⁴ Az elmélet és gyakorlat egységének helyes követelményét a fentiek nem kívánják kétségessé tenni. Ez a marxista—leninista filozófia sokkal általánosabb alapprincipiuma, mint az a relatív ellentét, amelynek felismerése és sajátosságainak felderítése, épp az alapelv maradéktalanabb érvényesüléséhez járult hozzá.

⁴⁵ A vezetésnek arról az érdeklődéséről, hogy az alárendeltek ne vehessenek tudomást az alkalmazandó szervezési eljárásokról, és módszerekről l. Dr. Szalai Sándor: *Az ipari kutatás tervezése és szervezése*. Veszprém, 1964. 172. old.

vezetésre szánt szervezési eljárások „sikere” gyakran attól függ, hogy a szervezés „tárgyainak” (tehát a megszervezendő embereknek) ne legyen áttekintésük azokról. A szervezési eljárásokat és technikákat tehát nem csupán a politikai vagy hadsereg szervezésben kezelik *titokként* a vezetők, hanem a gazdaságban, vállalatban stb. A szervezéstudományi megközelítések ezért „*titkos tudományokként*” alakultak, pedig művelőiknek, mint a tudományos kutatóknak általában éppen *eredményeik*, s *felismeréseik* minél szélesebb körben való publikálása lenne az *érdejük*. A szervezéstudomány művelője a vezetéshez fűződő bizalmi viszonya mellett a nyilvánosságra nem hozható adatok és eljárások kidolgozása során gyakran lemondott a publikálásról, mert különben ez a konkrét viszonylatok kutatási lehetőségétől való kirekesztést jelentette volna. A szervezés „titkos” jellege viszont szükségszerűen a tudomány fejlődésének eleve bizonyos gátjává, fékezőjévé válik, mert a tudományban épp a *nézetek kommunikációja*, és a felfedezés tudományos közvéleményben való *elismerése* a haladás egyik legfontosabb motiválója.

A szervezéstudomány bizonyos „eredményei” akkor publikálódnak, amikor már azt több helyen is felfedezték, s a gyakorlatba átültetve általánosan alkalmazzák, tehát azt is mondhatjuk, hogy az eljárás köztudottá vált. A más tudományokban annyira számon tartott és értékelt felfedezési primátus (elsőbbség) kérdése itt rendszerint bizonytalan, az igazi felfedezők a személytelenség homályába burkolóznak, akiknek a nevét is idővel lehet csak tisztázni. A szervezési ismeretek titkos jellege ugyan a tudomány terjedésével, s a technika fejlődésével, illetve a társadalmak demokratizálódásával párhuzamosan csökken, de még mindig maradnak elemek, amelyeket a gyakorlat szémszögéből nem kívánnak nyilvánosságra hozni.

2. Tartalom és forma egyensúlya, mint a rendszer szervezéstudományi fejlődésének feltétele (Szervezéstudományok a forradalomban)

A szervezés iránti társadalmi szükségleteknél hosszú ideig elsődlegeseek — ha nem kizárólagosak — voltak a közvetlen *materiális tényezők és szempontok*. Természetes, hogy *először a szervezeti viszonyok tartalmi meghatározóinak törvényszerűségeit kellett tisztázni*. Egy pillanatra sem kétséges pl., hogy a tőkés termelés alapvető meghatározója a *tőke*, a polgári *tulajdon sajátos formája*, amelynek fejlődéstörvényeit Marx klasszikus módon feltárta. A társadalom politikai szerkezetét az *osztálytársadalom*, az uralkodó és elnyomott osztályok viszonya határozza meg, s az államszervezeti forma is az osztálytartalom függvénye. A *speciális szervezéstan* (formai) *nézőpont megjelenése feltételezi az alapvető tartalmi problémák elméleti és gyakorlati megoldottságát*. Az önálló politikai szervezéstan hiánya annak jele, hogy a politikai rendszerek mindig bizonyos kétséggel kezelik, hogy lehetséges-e a társadalomban olyan állapot, amikor tisztán a formai elemekre lehet helyezni a rendszer súlypontját. Az ágazati szervezéstanok létrejötte már annak a szituációnak „jogosként” vagy kívánatosként való elismerését jelenti, hogy *valamilyen társadalmi intézmény tartalmi és formai tényezőit külön is lehet vizsgálni*. A speciális szervezéstan megközelítés többnyire alaki és eljárási formulák felé fordulást jelent. E néző-

pont — tapasztalat szerint — amennyire veszélyes lehet „idő előtt”, annyira „gazdaságos” és „produktív” akkor, amikor a társadalmi szervezethez materiális összetevői fejlettek és szilárdak.

A klasszikus polgári forradalmaktól (elsősorban a Nagy Francia Polgári Forradalomtól) egy egész évszázadnak kellett eltelti ahhoz, hogy a viszonyok megérjenek a formális nézőpontú, külön szervezettudományok kialakulásáig. Az első ágazati szervezéstannak kezdeteit sem tehetjük előbbre, ugyanis mint a századforduló. A polgári rendszerben a formális nézőpontú megközelítések aktuálissá, társadalmilag elismertté válásáig közel teljes évszázadnak kellett eltelti. Van tehát bizonyos fejlődési törvényszerűség, a szervezési viszonylatokra vonatkozó nézőpontok alakulásában. Mindenekelőtt e nézőpont változások társadalmi-történeti fő összefüggéseit kell tehát megismernünk.

Az államszervezés területén pl. az ún. *társadalmi-politikai alapintézmények* problémáinak tudományos megoldása minden új társadalmi rend tudományának *első és alapvető problémája*. Látszólag csak a politikai szervrendszer sajátossága, pedig sokkal általánosabb érvényű az, hogy az új viszonyok szilárdsága végeredményben az eredetileg spontán módon alakult elsődleges, tartalmi, „önszerveződési” formák fejlődésének a függvénye. Az ugrásszerű szervezeti változás első parancsszava a *gyakorlat által teremtetett szervezeti formák megszilárdítása*.⁴⁶ E szervezetben az elsődleges és meghatározó a „közvetlen, emberi tartalom”, amelyet a maga eredetiségében alig kötnek még alakszerűségek. A politikában régi tapasztalat, hogy az uralmi rendszer alapszerveinek túl gyors formalizálására törekvés bizonyos mértékig fellazíthatja, gyengítheti az új rend tartalmát képező osztálybázist.⁴⁷ A forradalmi periódusban ezért a radikális politikai vezetés általában ellenéz, a szükség esetén adminisztratív eszközökkel is megakadályozza a túlzó formalizáló tendenciákat. (S természetesen ellenzi olyan diszciplínák kialakulását is, amelyekben idő előtt előtérbe kerülnek a formai nézőpontok.) A „tartalom” (a szervezethez ezt a spontán forma fejezi ki) és „forma” (a szervezethez a racionális szabályozottság) viszonya a szervezeti rendszer fejlődésének egyes periódusaiban meghatározható irányú mozgást mutat. Az új rendszer keletkezésének bázisa a természeti formájú (spontán, de facto stb.) szervezet az új viszonyok konszolidációjáig. A forradalomban — az új szervezeti rendszer születésénél — a szervezethez meghatározó emberi tartalom mélyen elkötelezett az új mellett. A szervezethez belső ellentmondása az, hogy a rendszer szilárdabbá tétele ezekből a „természeti elemekből” a spontaneitás olyan kiküszöbölését, illetve korlátozását

⁴⁶ „Gyakorlat által teremtetett” vagy „spontán” szervezetek voltak a polgári forradalmi alapszervek, pl. az angol katonatanácsok, a francia ösgyűlések stb. Ilyen jellegűt őriz a szovjet is, amelyet a forradalmi mozgalom, racionális „tervezés nélkül” hívott létre. Vö. I. P. Trajnynin: *A tanácsok a szocialista forradalom politikai alapjai* c. tanulmánya. Állam és Közigazgatás 1950. évf.

⁴⁷ Marx a Párizsi Kommun tapasztalatait elemezve rámutatott arra, hogy a képviselői szervi választások túl korai napirendre tűzése bizonyos mértékig akadályozta a népi forradalmi szervek szervezeti megerősödését, és munkájának kibontakozását. A spontán módon alakuló forradalmi szervekről a választás túl korai időpontra tűzése szükségszerűen az állami formalizálás felé fordította a figyelmet, ami pedig még korai feladatnak tűnt. „Tisztességes aggályoskodásból — írja Marx — a forradalmat irányító központi bizottság túl hamar adta át a helyét a választott kommunnek.” Marx—Engels *Válogatott Művek* Bp. 1949. II. kötet. 462. old.; I. továbbá: Molok Galkin: *A francia—porosz háború és a párizsi kommun*. Bp., 1951. 22—23. old.

igényli, hogy ez a folyamat ne ölje ki a „tartalom” sokszínű kezdeményező erejét. Ez a „kiküszöbölés” a szervezet *formalizálása* útján megy végbe. Minden forradalmi szituációban a *természeti formájú szervezettség* és az „optimalizációra törekvő”, *formálódás közötti egyensúly erő függvénye az új rend szilárd-sága*. A szervezetek „alakzerűségének” fejlesztési folyamatában, amelynek célja a szervezet *hatékonyabbá* tétele, könnyen tönkre lehet tenni, el lehet ölni azokat a humán magatartásbeli gyökereket, amelyek „tartalmi oldalról” — jórészen érzelmi kötődés alapján is — az új rend bázisai. A másik oldalon viszont ez a relatíve spontán bázis önmagában sokszor „*kiszámíthatatlan*”, „*változó érzelmű*”, s „*nem gazdaságos*” szervezeti rendszer, amelyik a folyamatosabb belső-külső káros behatások kivédésére, a hatékonyság kiaknázására nem nyújt kellő lehetőségeket.

Jóformán valamennyi szocialista ország forradalmának első fejlődési szakaszában megfigyelhetjük azt, hogy a rendszer stabilizálásának jól felfogott érdeke, *mint vetette vissza azokat a kísérleteket, amelyek túl korán formalizáló tendenciájú szervezési gyakorlatot, illetve ilyen tudományokat sürgettek*. A legsajátosabb módon ez mégis a szovjet fejlődésben mutatkozik meg. Lenin valóban már a 20-as évek elején — ma oly sokat idézett kitételeiben — követezte azt, hogy a taylorizmushoz hasonló szervezéstudomány megteremtésének személyi és tárgyi feltételeiről a szovjet államban, minél hamarabb intézményesen gondoskodjanak az illetékes szervek.⁴⁸ Nem szabad azonban egyszerűen „politikai hibának”, Lenin követelése tudomásul nem vételének minősíteni azt, hogy az előbbi követeléssel szemben ténylegesen a politikai gazdaságtan, történelmi materialista alaptudományi szemlélet erősödött, s a szervezéstudományok helyett a jog lett a szovjet rendszer fő *formalista nézőpontú* tudománya.⁴⁹ A politikai vezetésnek az a — oroszországi akkori feltételeket tekintve jogos — félelme játszott közre ebben, amelyik a *szervezési formalizmus növekedésétől a forradalmi tömegek elkötelezettségének gyöngülését, a forradalmi erők dinamikáját látta veszélyeztetettnek*. Mind az ágazati, mind pedig valamiféle általános szervezéstudománnyal való *szembeállítás* a forradalmat közvetlenül követő fejlődési szakaszban tehát, a *politika szempontjai szerint nagyon is érthető*. Végeredményben tehát politikai szituáció magyarázza meg azt is, hogy a szervezéstan megközelítések felszámolása után minden területen a politikai szempont *direkt módon* meghatározta a szervezési gyakorlat módszereit, és az azokra vonatkozó hivatalos nézeteket. A szervezésre vonatkozó politikai döntések a *párthatározatoknak* a gyakorlati megvalósításában legszigorúbban megkövetelt elemei voltak. Az államszervezet felé, s annak alárendelt mechanizmus irányába ezek a szervezési döntések *jogi normákban* formulázódtak meg, amelyeknek a szankcionáltsága szintén igen intenzív volt. Érthető, hogy e politikai szempontok által meghatározott keretek között egyrészt a marxizmus—leninizmus, illetve a jogtudományok (pontosabban annak egyes ágazatai) váltak „szervezéstudománnyá”, hiszen a társadalmi viszonyok egyes szektorai felé

⁴⁸ Lenin ilyen irányú felhívásai közül l. különösen: *A szovjethatalom soronlevő feladatai*. V. I. Lenin Művei. 27. köt. Bp. 1952. 254. old.

⁴⁹ Hivatalos „elítéltetés” lett a sorsa pl. a Bogdanov-féle „tektológia” tudományának. Vö. V. N. Kolbanovszkij: *A kibernetika néhány vitás problémája* c. tanulmányának. (Megjelent: *A kibernetika filozófiai problémái* c. tanulmánygyűjteményben Bp. 1963.) 22. s köv. old.; Jan Zieleniewski: *Bevezetés a szervezés és a vezetés elméletébe*. Bp. 1966. 12. old. Szerző megemlíti, hogy Bogdanov könyvének első kiadása 1912-ben jelent meg (l. m. 344. old. 25. jegyzet.)

(gazdaság, belső rend védelme stb.) ezek közvetítették a szervezés elveit és irányait. A pártviszonyok szervezéstudománya — a marxizmus—leninizmus általános elveinek közismertsége mellett is — a szervezéstechnikában mindinkább a vezetés közvetlen igényeit szolgáló, tekintélyes részében *nem publikált anyaggá vált*. Érthető, hogy az első általánosan „látható” szervezéstudomány a jogtudományban az állami intézmények fejlesztésének tudományában alakult ki. Ez a jogi nézőpontú „szervezéstudomány” a *szervezési gyakorlatot* meghatározó politika elsődlegességének elismerése mellett, a jogi formulákba öntött szervezési elvek és módszerek interpretálásával, érvényességi területeinek meghatározásával, alkalmazásának normai kereteivel foglalkozott. A jogi szervezéstan éppen azzal, hogy „nem nagyon akart” vagy „mert” a gyakorlat által meghatározott kereteken túl menni, nem akart annál „bölcsebb” lenni, s speciális szervezéstan törvényszerűségeket felállítani, *a dogmatizmus korának nemcsak megtűrt, hanem szolgálati szerepében méltányolt „formai” tudománya maradhatott*. Ez az „alkalmazkodás” azonban nagyon rányomta bélyegét — vagy másképpen érezette hatását — a jogi szervezéstudományi nézőpontokra és módszerekre is (függetlenül attól, hogy ez a jog sokszor „rossz tartalmat” is kiszolgált a személyi kultusz alatt). A tipikus jogi szervezéstudomány az államigazgatási jogtudomány lett, s ez annyira őrizte jogi jellegét, illetve eleven elkerült minden alaposabb *igazgatástani* megközelítést, hogy egyoldalúsága az 1950-es években rendkívül szembetűnővé vált. A jogi szervezéstan tehát igyekezett minél inkább megőrizni „szervezéstan nélküliségét”, hogy eleve elkerülje a korai szervezéstan művelőinek „bűneivel” való azonosítás lehetőségét.

A szervezéstan nézőpont önállósulásának, illetve az ágazati majd pedig az általános szervezéstudomány kialakulásának *társadalmi történeti feltételei meghatározottak szocialista viszonyok között is*. A forradalmi felkelés korszakában, amikor a nagy részében forradalom előtt megszövegezett ideológia intézményesülése megindult, a forradalmi hatalom nem ismerhet „más” szervezési megközelítést, mint amit normáiban megfogalmazott, s ezzel hivatalossá tett. Minden elfogadott idea, szabályok által való intézményesítésre vár. A tudomány funkciója az ideológiai elemek megvalósításának meggyorsítása. A „szabályba kifejezett” szervezettség bármilyen *felülrőltekintésére*, revíziójára, kiegészítésére törekvés, ezt az intézményesülési folyamatot gyöngítheti, az alkalmazókat bizonytalanná teheti stb. A forradalmat közvetlenül követően megfogalmazódott általános *szervezéstan (szervezet-szociológiai) megközelítésekben a társadalmi szükségletnél korábban jelentkezett az a tudományos funkció, amelyik az intézményesített szervezettségben a belső ellentmondásokat feltárva igyekezett nézeteket terjesztetni és elfogadtatni*. Amikor az új intézményi rendszer még csupán alakulóban, s formálódóban volt, csak „idő előttiinek” minősülhetett a fennálló intézmények egyes elemeinek „kritikai tökéletesítése”, vagy a belső ellentmondás keresése ott, ahol még csak keletkezőben van valami folyamat, s ezért multhatatlanul az egységre és azonosságra kell koncentrálni. Az első szervezéstan megközelítések tehát nem a „kényes tárgy” felé fordulással váltottak ki ellenreakciót, *hanem egy később majd indokolttá váló tudományos funkció és nézőpont idő előtti napirendre tűzésével*. Ezt a tételt az is bizonyítja, hogy más új tudományos megközelítések (pl. szociálpszichológia, antropológia stb.) hasonló okból, épp úgy törvényen kívül helyeztek, mint a szervezéstanak.

A tudománnyal szembeni *követelmények megváltozása* következtében, új

tudományos funkció kialakulásával, a kritikai elemzés szükségességének a felismerésével jött el az ideje a sajátos szervezéstan nézőpont elterjedésének, s ezzel párhuzamosan önálló ágazati szervezéstudományok létrejöttének. A szervezéstudományi nézőpontot akkor kezdte a társadalmi gyakorlat elfogadni, amikor a szocialista ideológia alapján létrejöttek és teljesen megszilárdultak az új rendszer alapintézményei. Ekkor érlelődtek ki azok az *ellentmondások* is, amelyeket *szervezési gyakorlat nem tudott maradéktalanul megmagyarázni, és nem is találta meg mindig a megoldás kulcsát.*

A szervezéstudományi megközelítések terjedéséhez hozzájárult az a jelenség, hogy egyes szervezeti rendszerekben mintegy *felélődtek a hagyományos szervezési eljárás tartalékai* (anyag, pénz, képzett szakember stb.), s mind jobban előtérbe került a feladatmegvalósítás *gazdaságosságának szempontja*, a *rendszer racionális átszervezésének igénye.*⁵⁰

A szervezéstudomány iránti igény szocialista viszonyok között tehát kétségtelenül később jelentkezett mint a kapitalista rendszerben. Félreértés azonban ezt valami „lemaradásnak” bélyegezni. A rendszerek objektív fejlődéstörvényei is azt bizonyítják, hogy *a szocializmus ezt az utat is gyorsabban teszi meg, mint a polgári rendszer.* A termelőerők szocialista viszonyok között végbemenő gyorsabb fejlődésének következményeként — minden szubjektív tévedés vagy akadályozó tényező ellenére — a Szovjetunió 5 évtized alatt az európai népi demokratikus országok pedig lényegében 3 évtized alatt értek el arra a szintre, amikor az önálló szervezéstan megközelítések *tömegmértűekké válnak.* A kapitalista rendszerekben — mint mondtuk — ugyanez a folyamat 10—15 évtized alatt ment végbe. Relative lehet „lemaradás”, de a fejlődés üteme és intenzitása általánosságban nálunk ezen a téren is sokkal erősebb, mint a polgári rendszerben.⁵¹

3. Szervezés és tudománya iránti igény a szocialista társadalmakban napjainkban

a) Jóformán valamennyi szocialista országból az utóbbi évtizedben hivatkozni tudnánk egész sor állami döntésre és kormány szintű megnyilatkozásra, amelyik a szervező munka megjavításának, a szervezeti képzési rendszer megteremtésének és a szervezéstudomány fejlesztésének szükségességét kifejezte. Ezek azt bizonyítják, hogy a szervezés iránti társadalmi szükségletben kétségtelenül változás van a korábbi időszakhoz és viszonyokhoz képest.

A szocialista gyakorlati szervező munka szembetalálta magát egy sor olyan igényvel, amelynek a kielégítését és megoldását a szervezésre vonatkozó korábbi elméletek és tudományok nem, vagy nem kellőképpen támogatták. Körülbelül másfél évtizeddel ezelőtt publikálódtak az első szervezéstudomány művelésének létjogosultságát elismerő és igénylő tanulmányok. Ezeknek a száma egyre inkább nőtt azt a benyomást keltve, hogy a szocialista tudományfejlődésben „lényeges lemaradást” kell a szervezéssel kapcsolatban „behozni”.

⁵⁰ Nem véletlen az sem, hogy a szervezéstudományi szemlélet meggyökeresedése és terjedése a szocialista országok nagyrésztében arra az időszakra esett, amikor a gazdasági mechanizmusok vizsgálata és reformja napirendre került.

⁵¹ Ezzel persze nem állíthatjuk azt, hogy szocialista viszonyok között minden ágazati szervezéstudomány ma már egyformán és dinamikusan fejlődik.

Ilyen megnyilatkozások mellett aligha merné valaki kétségbe vonni azt a tételt, hogy a szervezés terén az elmélet elmaradt a gyakorlattól. A szervezés tudományos elméletének és módszertanának alakítására, kidolgozására a vállalkozó tudományos kezdeményezések készséggel hivatkoznak az előbbi tézisekre. A kibontakozó szervezéstudományi irodalom másik leggyakoribb önigazolási érve az, hogy a *marxista szervezéstudomány elmaradt a polgári szervezéstudománytól*. Míg Nyugaton irányzatok egész garmadája akar választ adni a szervezettség mibenlétére, a különböző szervezéstechnika eljárás sok eredményes vagy fogyatékos voltára, addig a szocialista tudományok rendszerében ilyen nézetcsoport önállóságának léte, s e külön megközelítések jogossága is vitatott.

Két súlyos ítéletre kell tehát mindenekelőtt választ adnunk. A marxista tudományfejlődés egyik fontos jellemzője az, hogy a *tudományos előrelátás* segítségével az elmélet már felkészít és segít olyan társadalmi szükségletek kielégítésének megoldásában, amelyek voltaképpen még csak *kibontakozóban vannak*. Számos szocialista tudományág pozitív funkcióját éppen azzal tölti be, hogy „korán” megoldási variációkat készít olyan helyzetekre, amelyeknek csak elemei és „körvonalai” vannak (és voltak) a társadalmi valóságban. A szervezés elméleténél — az előbbi aggályok szerint — viszont távolról sem ez a helyzet. Van egy „társadalmi gyakorlat” (szervezés), amelyet nem segít szocialista viszonyok között tudomány! A szervezés valós viszonyainak ismeretében nehezen lehetne maradéktalanul elvetni ilyen tézist, de a szocialista tudománytörténet és tudányszociológia alapján viszont aligha lehetne ezt a magyarázatot elégségesnek elfogadni. Éppen szocialista viszonyok között a szükségletek fejlődését leginkább előre látó és tervező tudománypolitika mellett lehetett elmaradnia az elméletnek a gyakorlat kívánalmai mögött? Bizonyára nem olyan egyértelmű és egyszerű a válasz, mint ahogy a tézis feltevése után a különböző idevonatkozó megnyilatkozások állítják.

Elmaradt-e a marxista szervezéstudomány a társadalmi igények kielégítésétől, illetve a polgári szervezéstudományokhoz viszonyítottan? Szinte „vágakozva” tekint a programadó cikkek egy része a polgári szervezéstudományi iskolák polgári és szocialista oldalról egyaránt „dzsungelnek” minősített halma felé. Nyilvánvaló nem az „áttekinthetetlen sokféleséget”, hanem a szervezésre vonatkozó alapos marxista koncepciókat kell hiányolnunk. Ez a másik „elmaradás” is pontosításra szorul. El *lehetünk maradva* egyik vagy másik *ágazati típusú* szervezés elméleti feldolgozásban, de távolról sem vagyunk elmaradva általában a társas szervezeti viszonyok tudományaiban. A politikai alapszervek szervezéstudománya, a Szovjetunió szovjetjeinek, általában a képviselői szervek szervezésének tudománya — aligha vitatható — magas fokon áll a szocialista táborban. Viszonylagosan el lehetünk maradva a *megvalósító* munka szervezéséhez (üzem, hivatalszervezés stb.) tudományaiban. Mindez azonban nem teszi kétségessé, hogy a szocialista államokban is volt korábban valamilyen társadalmi szervezéstudomány, amelyik nem csupán a társadalmi szükségletet jól szolgálta, hanem a polgári elméletektől sem maradt el a maga összefüggéseiben. Hamis tükröződés a publicisztikai és tudományos megnyilatkozásokban a szervezéstudomány elmaradottságáról mondott ítélet? Erről szó sincs. A valós okokat és igazi meghatározó tényezőket helyükre kell tenni. A tézisem ezzel kapcsolatban a következő: mindkét „elmaradás” voltaképpen annak tudati kifejezése és kinyilatkoztatása, hogy a *szocialista társadalmi szervezésben egy újabb típusú szervezési forma került előtérbe, mint megoldandó*

gyakorlati és elméleti feladat. A társadalmi szervezés gyakorlata érlelte ki ezt a szükségletet, amelyik bizonyos mértékben eddig is megvolt, de most vált *súlyponti feladattá*, vagyis „következő (vagy legfontosabb) láncszemmé”. A szocialista társadalmi munkamegosztás abba a fázisába lépett, ahol a „minden dolgozó szervező”, a globálisan kezelt szervező helyébe a döntéseket hozók, a szorosan vett szervezők (igazgatásszervezők) és megvalósító munkát szervezők *hármass kategóriája* lépett. A szervezési gyakorlatban kialakult munkamegosztást, a szervezői professzióban végbement differenciálódást követni kell a „tudományos nézeteknek”, s az előbbieknél megfelelően *legalább 3-féle szervezéstudományról kell beszélnünk.*

b) A „középső” szervezéstudomány érdeklődésének középpontjában az *igazgatási viszonyok* szervezésének elmélete áll. Az igazgatási szervezési formák a társadalmi szervezetség különböző rendszereiben több-kevesebb szerepet játszanak. Legjobban átfogja és alakítja ez a forma az *állami viszonylatokat*. Az igazgatási viszonyok másik nagy alrendszere a termelésirányítás, a *vállalat-szervezés* területe.

Az igazgatástudományok hasznosak lehetnek persze politikai vezetés szintjén is, hiszen a pártviszonyokban is jelentős tere van ma már az igazgatási formának. Ott azonban ennek mégis *kisegítő szerepe* van egy más szervezési formához viszonyítva, amellyel elsősorban a *politika tudománya foglalkozik.*

A termelés közvetlen szervezése is más mint az igazgatási viszonyok formálása. Az *üzem-, munka- vagy hivatalszervezés* ugyancsak elhatárolható tehát az igazgatástudománytól.

Szocialista viszonyok között tehát elismerten önálló ágazati szervezéstudomány a megvalósító munkában az *üzem- vagy munkaszervezés.* Ugyanez mondható a középső szektorról, ahol az *államigazgatás és vállalat-szervezés* körvonalai kialakultak. Voltaképpen *felső: politikai, irányítási, döntési szintnek* nincs önálló ágazati szervezéstudománya ma még.

Bonyolultabb a probléma a szervezélmélet léteivel kapcsolatban. Még annak idején az MTA Szervezéstudományi Bizottságának programadó ülésén Erdei Ferenc ilyen tudomány művelését az ágazati szervezéstanok kialakítására való törekvéssel párhuzamos feladatként fogalmazta meg, addig ennek megvalósíthatóságát és szükségességét egyesek ma is megkérdőjelezik.

A szervezélmélet művelésére vannak kísérletek, de nem mondható, hogy ezek a vele kapcsolatos aggályokat „eltüntették” volna. (Nem vigasztaló az, ha azt mondjuk, hogy a polgári szervezélméletek léteivel és funkciójával kapcsolatban is hangzanak el olyan kételyek, mint nálunk, noha ott a szervezés elméletének mienknél összehasonlíthatatlanul nagyobb irodalma van. Az eredeti (Erdei-féle) koncepció idevonatkozó része mégis „érvényesnek” tűnik, ha a megvalósítása sokkal nehezebb is, mint annak idején tűnt. Az ágazati szervezéstanok fejlődése szükségszerűvé teszi az általánosítást is. Hogy ez az általánosítás milyen szinten és absztrakciós fokon történhet, az még nem látszik. Lehet, hogy szervezélmélet, lehet hogy rendszerelmélet (kibernetika) keretei között. A szervezés általános szocialista elméletének művelése mindenképpen elkerülhetetlennek látszik, a nehézségek és problémák igazi nagyságának mai tudatosulása mellett is.

THE DEVELOPMENT OF ORGANIZATION IN MODERN AGE, ITS PROFESSIONALIZATION AND ITS COURSE OF BECOMING SCIENCE

The aim of this study is to follow the course of development of more important European social organizational mechanisms beginning from the turn of the 18th and 19th centuries, to state the main periods of development and at the same time to try to show the changes of positions of sub-systems and their effects on each other within the social system.

All the Marxist scientists — but bourgeois ones as well in a considerable part — assume the point of view that in the development of modern social organization *the organization of production* (economy) is the most advanced, the most dynamic sub-system. However Marxist—Leninist social theory has formulated the theory for the first time unambiguously that the character and form of other organizational sub-systems (that of the organizations of parties, government, education and science etc.) are determined by relations of production and forms of organization of production. *One of the important endeavours of Marxist organization-sciences is the documentation of the „factory-likeness” of modern social mechanisms.* This factory-likeness had and still has social disfunctions but in spite of it this tendency is the motor of social development and progress, and in a whole its positive effects can be documented in numerous respects in our days as well. The most characteristic peculiarity and value of this „factory-likeness” is that human activities and behaviours can be more and more calculated and planned.

However it would be a rash statement that society has overcome irrationality and that all of its relations are dominated by a true and total rationality. It cannot be stated either that even „at the top” of social forms; in organizations — giving mostly scope for rationality — spontaneity could have been totally eliminated. In the whole of social mechanism and in its certain sub-systems as well *the rationally organized elements and those being organized in a spontan way are functioning in a dialectic relation.* Solving the contradictions between activities taken strictly as organizational and of group-type activities makes possible to gather and increase the building energies of society. On the other hand the „practice” of organization and the „theory” relating to organization has always been in a dialectic relation and it is so in our days as well. Marxist ideology declares the demand of organic relationship i. e. unity between theory and practice. In socialist organization of society — according to this demand — there is really a much closer relation between theory and practice than it had ever been earlier in other social formations. People carrying on organization and those one producing scientific ideas regarding to this are in a quite other position of social division of work. As a consequence a relative separation is not only possible but necessary as well and from this double position *dialectic* effects present themselves: tensions and compensations.

Our aim is to demonstrate in the last two centuries how social mechanism has become „more and more organizational” and how the relation of conscious and traditional (spontaneous) social activity has been formed in the whole of social mechanism and its sub-systems (as a „practice”). We are starting from the basic principle that *social necessity is the fundamental motive of social activity becoming organized* both in social totality and in certain branches of mechanism. Organizational forces have always been produced by some social demands, they were increased from spontaneous forms into consciously co-operating systems of human activity and behaviour. Social necessity has formed in the most direct and most

dynamic way the organization of economy but modern development of state, the role of social political mechanism (especially that of parties), or even the function of science — which may already be called as a revolutionary one in our days — have also been established by necessity. As a matter of fact *present organizational sub-systems show the directions of forming social necessities and the degrees of their intensity as well as the ratio among themselves*. The changes of social necessity are expressed in the transformation of the functions of organizations, (e. g. family) or in the transformation of the place of an organizational system within the mechanism (as it is shown e. g. in the change of social position of the Churches).

Modern social mechanism in its entirety and in the institutionalized form of its components (sub-systems) creates „practice” directly shaping and forming relations. *Professionalization* is one of the inner impulse of the development of social organizational institutional system. It has not been stated that it is the only, main impulse, because — in our opinion — it would be such an over-estimation of the role of organizing professionals, i. e. *managers* that is not proved by the practice of social development in our days but surely won't be proved in the future either.

However the fact is that in modern social division of work there has been formed a relatively broad stratum of managers (working in administrative positions). But people working in management may have an inner structuralization in themselves as well. Within the group of professionalists there are also strata with mutual awakening of consciousness of interest, other times with tensions between each other. E. g. such is the contradiction existing between a strictly speaking manager and a specialist. Both are professionalists, both are indispensable elements of organizational development and the differences of opinion in a more or less frequency are the inevitable results of the differences in their organizational positions.

For developing certain organizational sub-systems the „science” or „theory” of organization of a branch is a very important factor. The group of organizers demand this science more and more, they would like to be supported by this theory. A professional organizer is really interested in developing a certain „science” only in the case when *he is confronted with problems unsolvable by himself* and at the same time there is such a compelling force for development that „keeps practice on the alert.”

Our task is to demonstrate such a process that *in the practice of social organization how the most talented group of organizing professionalists has been separated from other managers* and why they were able to surpass traditional methods of organization. *This statement applies especially to the founders of the sciences of organization of branches that they have been risen from the „practice” of organization*. The first classical representatives of the sciences of organization were all active, practising organizers. However in modern social development this organic relationship of the beginnings between practising organizers and those dealing with organization in „theory” has still to become weakened „because of organizational reasons”. For it is so in other fields of social division of work as well that generally as regards the merits of the realizing activity of production and education etc. it is being separated from the function of those people meditating on the problem „how should things be done the best.”

Organization has become a science relatively late, only at the turn of 19th—20th centuries. The character of organization theory as an independent science is still discussed in our days by official scientific forums. At the back of the formation and development of organization sciences a real social necessity had to be hidden again if this science could attain its „legitimation”. One of the aims of this study is to document that organization sciences — in spite of all the problems and contradictions of their development — are going to be acknowledged by Marxist policy of sciences in the same way as it is done by the scientific forums of developed capitalist societies as well.